

Povrat židovske imovine u Hrvatskoj (od donošenja Zakona o naknadi za imovinu oduzetu za vrijeme jugoslavenske komunističke vladavine do danas)

Ljiljana DOBROVŠAK

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

Izvorni znanstveni rad

(primljeno: 15. listopada 2019.)

UDK 347.232.1(497.5=411.16)

347.21-022.34(497.5=411.16)

U ovom radu autorica piše o povratu židovske imovine u Hrvatskoj, od devedesetih godina 20. stoljeća do danas. Zbog nedorečenih zakona te sporosti hrvatskog sudstva pitanje povrata židovske imovine još uvijek nije riješeno, a uglavnom se aktualizira kada se netko od hrvatskih vlasti sastaje s nekim iz Izraela ili američke administracije. Prema sadašnjim aktualnim propisima jedina židovska imovina koju je moguće vratiti je ona oduzeta nakon 1945. godine, dok je imovina koja je oduzeta u vrijeme NDH ostala nedirnuta, odnosno »zaštićena« zakonima koji su doneseni još za vrijeme Jugoslavije. Sadašnji povrat oduzete imovine provodi se prema Zakonu o naknadi za imovinu, oduzetu za vrijeme jugoslavenske komunističke vladavine, koji je stupio na snagu 1997. godine, pri čemu su pravo povrata ili naknade imali samo hrvatski državljani u prvom nasljednom redu. Zakon je dopunjen 2002., kada je odlučeno da i stranci imaju pravo povrata. Od 2002. godine očekuju se izmjene Zakona o naknadi, posebice one koje se tiču židovske imovine koja nema nasljednika, ali do danas nisu donesene. Točan broj zaprimljenih i riješenih zahtjeva još uvijek je neutvrđen.

Ključne riječi: Židovi, imovina, povrat imovine, Zakon o naknadi za imovinu oduzetu za vrijeme jugoslavenske komunističke vladavine

Uvod

Iako su u posljednje vrijeme učinjeni veliki pomaci pri vraćanju jednog dijela židovske imovine Židovskoj općini u Zagrebu, u Hrvatskoj još uvijek nije u potpunosti riješeno pitanje povrata židovske imovine ni Općini, a ni po-

Ovaj rad je izmijenjena i nadopunjena hrvatska verzija teksta koji je autorica objavila na engleskom jeziku, pod naslovom »Restitution of Jewish Property in Croatia« u *Limes Plus, Journal of Social Sciences and Humanities* (tematski broj »Holocaust and Restitution«) 12 (2015) 2, 65-88.

tomcima židovskih obitelji koje su stradale u holokaustu i kojima je raznim načinima oduzeta imovina (podržavljenjem, konfiskacijom, nacionalizacijom i sl.). Povrat imovine je usporen, uglavnom zbog nejasnoća i nedorečenosti pojedinih odredbi *Zakona o naknadi za imovinu oduzetu za vrijeme jugoslavenske komunističke vladavine* (dalje *Zakon o naknadi*), koje se provode parcijalno, ali i zbog sporosti hrvatskog sudstva. O problematici povrata židovske imovine raspravlja se na svim državnim razinama, međutim, sâmo pitanje i problematika oko povrata imovine uglavnom se aktualiziraju kada se netko od visokih hrvatskih državnih dužnosnika sastaje s nekim iz Izraela ili američke administracije.¹ Zadnji posjet jednog takvog diplomata bio je u travnju 2019., kada je u Hrvatsku stigao Thomas Yazdgerdi, posebni američki izaslanik za pitanje holokausta. Tijekom posjeta Zagrebu susreo se s ministrom pravosuđa Draženom Bošnjakovićem, predsjednikom Kolindom Grabar-Kitarović, predsjednikom Sabora Gordanom Jandrokovićem, zagrebačkim gradonačelnikom Milanom Bandićem te predstavnicima židovske zajednice u Hrvatskoj.²

O segmentima povrata židovske imovine raspravlja se više od dvadeset godina, te se opetovano, iz godine u godinu, upućuju kritike hrvatskoj vladi da se premalo zauzima oko povrata imovine, uz napomenu da je potrebno donijeti poseban zakon ili izmjene postojećeg, koji bi na pravedan način regulirao taj problem.³ Uz kritike predstavnika Židovske općine u Zagrebu,

¹ «I dalje postoje nepodmirena pitanja o povratu židovske imovine u Hrvatskoj», članak objavljen 18. travnja 2019., <https://direktno.hr/domovina/i-dalje-postoje-nepodmirena-pitanja-o-povratu-zidovske-imovine-u-hrvatskoj-153198/>; Enis ZEBIĆ, »Yazdgerdi: Hrvatska još nije riješila povrat židovske imovine«, 18. travnja 2019.; <https://www.slobodnaevropa.org/a/29889761.html>; »U Zagreb stigao posebni izaslanik State Departmenta za pitanje Holokausta«, vijest od 16. travnja 2019.; <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/u-zagreb-stigao-posebni-izaslanik-state-departmenta-za-pitanje-holokausta-primio-ga-je-jandrokovic-razgovarali-su-o-potpori-rh-zidovskim-zajednicama/8748554/>. Pristup ostvaren 4. 10. 2019.

² «I dalje postoje nepodmirena pitanja o povratu židovske imovine u Hrvatskoj», članak objavljen 18. travnja 2019., <https://direktno.hr/domovina/i-dalje-postoje-nepodmirena-pitanja-o-povratu-zidovske-imovine-u-hrvatskoj-153198/>; Enis ZEBIĆ, »Yazdgerdi: Hrvatska još nije riješila povrat židovske imovine«, 18. travnja 2019.; <https://www.slobodnaevropa.org/a/29889761.html>. Pristup ostvaren 3. 10. 2019.

³ »Izaslanstvo WJRO-a u Saboru«, Ubrzati povrat židovske imovine, objavljeno 16. ožujka 2018. <http://www.glas-slavonije.hr/358770/1/Ubrzati-povrat-zidovske-imovine>. U ožujku 2018. Hrvatsku je posjetilo izaslanstvo Svjetske židovske organizacije za povrat imovine (World Jewish Restitution Organization-WJRO) i posebni izaslanik američkog State Departmenta Tom Yazdgerdi; »Židovi traže povrat imovine koju im je oduzeo ustaški režim«, članak od 13. travnja 2016., <https://www.vecernji.hr/vijesti/zidovi-traze-povrat-imovine-koju-im-je-oduzeo-ustaski-rezim-1075828>; »World Jewish Restitution Organization Delegation Visits Croatia«, <https://www.total-croatia-news.com/politics/26685-world-jewish-restitution-organization-delegation-visits-croatia>. Pristup ostvaren 4. 10. 2019.

brojnih židovskih organizacija, World Jewish Restitution Organization (WJRO),⁴ Europskog židovskog kongresa (EJC), ponajviše kritika upućeno je iz Washingtona i State Departmenta.⁵ O povratu židovske imovine u Hrvatskoj u nekoliko posljednjih godina raspravlja se i na međunarodnim konferencijama i okruglim stolovima, na kojima se uspoređuju postignuti rezultati zemalja u okruženju, ali i šire, pri rješavanju povrata imovine židovskim obiteljima.⁶

Gdje je nastao problem, ako se zna da je Republika Hrvatska 1997. godine donijela *Zakon o naknadi*, te u lipnju 2009., zajedno sa 46 drugih država potpisala *Terezinsku deklaraciju* kojom se obvezala riješiti pitanje povrata?⁷

Problem je u samom naslovu *Zakona*, jer prema *Zakonu o naknadi*, o kojem ćemo kasnije reći nešto više, jedina imovina Židova (i svih ostalih) koju je moguće vratiti je ona oduzeta nakon 15. svibnja 1945. godine, dok se imovina koja je oduzeta u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske ne vraća, osobito ona koja je ostala bez nasljednika, a trenutno je u vlasništvu grada, općina, županija, države ili pojedinaca. Budući da se zakon ne proteže na oduzimanje imovine u vrijeme NDH, govorimo o povratu samo jednog dijela ži-

⁴ »WJRO Croatia Operations«, <https://wjro.org.il/our-work/restitution-by-country/croatia/>. Pristup ostvaren 4. 10. 2019.

⁵ »2018 Report on International Religious Freedom. Croatia« <https://www.state.gov/reports/2018-report-on-international-religious-freedom/croatia/>; <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/05/CROATIA-2018-INTERNATIONAL-RELIGIOUS-FREEDOM-REPORT.pdf>. Pristup ostvaren 5. 10. 2019.

⁶ U Beogradu je od 11. do 12. svibnja 2015. organizirana međunarodna konferencija pod naslovom »The Holocaust and Restitution« na kojoj je, uz ostale predavače, sudjelovala i autorica ovog rada. Organizatori konferencije dosad su objavili tri tematska broja časopisa *Limes Plus, Journal of social sciences and humanities*, posvećenih povratu židovske imovine: 11 (2014) 2, tema broja: »Nacionalizacija, konfiskacija, restitucija«; 12 (2015) 2, tema broja: »Holocaust and Restitution«, Nikola Samardžić ur.; 15 (2018) 1+2/3, tema broja »Holocaust and Restitution in former Yugoslavia: Legal and Historical Challenges«, Haris Dajč, ur. Radovi koji se jednim dijelom tematski dotiču problematike povrata židovske imovine u Hrvatskoj su: N. SAMARDŽIĆ, »Nacionalizacija, konfiskacija i restitucija: historijska, pravna i politička pitanja«, *Limes Plus* 11 (2014) 2, 7-24; Wesley A. FISCHER, »Restitution of Art, Judaica, and Other Cultural Property Plundered in Serbia during World War II«, *Limes Plus* 11 (2014) 2, 57-66; World Jewish Restitution Organization, »Position Paper on Restitution in Former Yugoslavia«, *Limes Plus*, 11 (2014) 2, 161-172; N. SAMARDŽIĆ, »Several ideas on Holocaust and Restitution in Historical overview: Serbian Ethical and Property Dilemma and the Legacy of Anti-Semitism«, *Limes Plus* 12 (2015) 2, 7-20; Rory YEOMANS, »The Strange Absence of Wartime Studies of Aryanization: Explaining a Historiographical Anomaly«, *Limes Plus* 15 (2018) 2-3, 83-128.

⁷ »Terezinska deklaracija« <http://www.cendo.hr/Novosti.aspx?id=473&title=terezinska-deklaracija>; <http://www.wjro.org.il/Web/Default.aspx>. Pristup ostvaren 4. 10. 2019. Na poziv tadašnjeg predsjednika Češke Republike, u Terezinu je od 26. do 30. lipnja održana konferencija na kojoj je sudjelovalo 46 zemalja, među kojima i Hrvatska. Na tom sastanku donesena je *Terezinska deklaracija* o značajnim pitanjima za Židove, osobito za one koji su preživjeli holokaust. Na konferenciji su razmatrana pitanja od povrata i restitucije, edukacije i sjećanja, do istraživanja i prezentacije baštine — na međunarodnom planu i nacionalnim razinama.

dovske imovine pojedinaca, te imovini židovskih društava i organizacija koja je konfiscirana zakonima iz 1946. i 1947. godine, koji su zabranili djelovanje zaklada, kao i dijela imovine koja je nacionalizirana 1958. godine (tada su to bila gradilišta u vlasništvu židovske općine, te poslovni prostori u Zagrebu, Osijeku i Splitu).⁸ To naravno nije sva židovska imovina, jer postoje razlike kad je u pitanju židovska imovina u Hrvatskom primorju i Dalmaciji, koja je uglavnom ostala u posjedu židovskih zajednica i za vrijeme Drugog svjetskog rata, te kasnije, u Jugoslaviji. U ovu imovinu ne ulazi ni ona koja je nakon Drugog svjetskog rata prodana od strane Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, niti imovina, odnosno zemljišta na kojima su se nalazile židovske institucije ili sinagoge, koje su srušene u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, ali i kasnije, a danas se na njima nalaze stambene zgrade ili poslovni prostori.⁹

O kojoj se onda imovini radi i koliko je toga vraćeno? O nekim konkretnim podacima i brojkama teško je govoriti, a još je teže govoriti o vrijednosti te imovine, kao i o broju pristiglih zahtjeva u kojima se traži povrat. U intervjuu za *Večernji list*, u lipnju 2019. godine, ministar pravosuđa Dražen Bošnjaković izjavio je, osvrnuvši se na kritike i nezadovoljstvo predsjednika Židovske općine Zagreb oko povrata židovske imovine, da je prema ažuriranim podacima Republika Hrvatska, naknadama i procesima povrata nekretnina žrtvama holokausta i komunizma, isplatila i vratila imovinu vrijednu oko 110 milijuna USD (oko 730 milijuna kuna).¹⁰ Prema neslužbenim podacima koje je iznio potpredsjednik Sabora, dr. Željko Reiner, u ožujku 2018. godine, na temelju *Zakonu o naknadi*, zaprimljeno je 55 tisuća zahtjeva hrvatskih građana za povrat imovine, od čega je pravomoćno riješeno oko 45 tisuća. Budući da se podatci ne navode po vjerskoj i nacionalnoj pripadnosti, nije moguće utvrditi točan broj pravomoćno riješenih zahtjeva koji se odnose na pripadnike židovske zajednice. Neslužbene informacije govore o najmanje 244 pravomoćno riješena predmeta za povrat imovine pripadnicima židovske zajednice.¹¹ Kada je autorica ovih redaka pokušala saznati ko-

⁸ «Povrat imovine — Židovi ne traže povlastice», *Bilten Židovske općine Zagreb* 36 (1994), 2. U Zagrebu to su bile dvije poslovne zgrade, te zgrada bivšeg Nadrabinata koja je nacionalizirana 1958., a nalazila se na uglu Petrinjske i Amruševe.

⁹ «Intervju Ognjen Kraus, Povrat židovske imovine — ipak se kreće», *Ha kol* 129 (2013), 4-6.

¹⁰ Marinko JURASIĆ, «Hrvatska židovskoj zajednici vratila najviše imovine, 110 milijuna dolara», članak od 3. lipnja 2019. <https://www.vecernji.hr/vijesti/koliko-su-zidovi-dobili-odstetu-u-12-zemalja-komunizma-1323358>. Pristup ostvaren 4. 10. 2019.

¹¹ «Ubrzati povrat židovske imovine», vijest od 16. ožujka 2018. <http://www.glas-slavonije.hr/358770/1/Ubrzati-povrat-zidovske-iovine>; «Reiner: Postoji politička volja za ubrzanu restituciju židovske imovine», članak od 16. ožujka 2018. <https://lider.media/aktualno/reiner-postoji-politicka>

liko je židovske imovine vraćeno do 2015. godine, od Ministarstva pravosuđa dobila je informaciju da takvih podataka nemaju jer ne vode službenu evidenciju o podnesenim zahtjevima,¹² a od zagrebačkog odvjetnika S. T., koji je ujedno i pravni zastupnik Židovske općine Zagreb, priopćeni su joj samo podatci za Židovsku općinu Zagreb i one pojedince koje S. T. u ovom procesu zastupa, o čemu će biti govora u nastavku teksta. Sve ovo potvrđuje iznesenu tvrdnju da je nemoguće govoriti o konkretnim podacima, o kojoj se i kolikoj točno imovini radi, bez detaljnijeg istraživanja imovine koja je bila u rukama židovskih obitelji prije nastanka Nezavisne Države Hrvatske. Tu opet dolazimo do problema, jer do danas ne postoje točni podatci ni o broju Židova u Hrvatskoj i Zagrebu, a kamoli detaljnije procjene o kojoj se imovini radi.¹³

Pljačka židovske imovine

Najveći dio židovske imovine oduzet je za vrijeme NDH, kada nisu nestajale samo židovske obitelji, već je konfiscirana i njihova imovina.¹⁴ Nije bilo bolje ni nakon završetka Drugoga svjetskog rata. Još za vrijeme rata, odnosno u njegovoj završnoj etapi i neposredno poslije završetka, nova vlast na

volja-za-ubranu-restituciju-zidovske-imovine-47124. Pristup ostvaren 4. 10. 2019. U ožujku 2018. u Hrvatskom saboru gostovalo je izaslanstvo Svjetske židovske organizacije za povrat imovine (*World Jewish Restitution Organization — WJRO*); podatke o po povratu imovine iznio je prilikom posjeta potpredsjednik Sabora Željko Reiner.

¹² Elektronska pošta upućena autorici rada od samostalnog Odjela za odnose s javnošću Ministarstva pravosuđa RH, 7. svibnja 2015. godine.

¹³ Dio hrvatskih povjesničara bavio se podržavljenjem židovske imovine za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske te je objavljeno nekoliko članaka, no ne postoji sumarno istraživanje koje bi popisalo svu imovinu židovskih obitelji koja je za vrijeme NDH podržavljena. Vidi: Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, »Podržavljenje imovine Židova u NDH«, *Časopis za suvremenu povijest* 30 (1998) 3, 429-453; Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, »Podržavljenje imovine Židova u Osijeku u NDH«, *Časopis za suvremenu povijest* 39 (2007) 1, 97-116; Naida MIHAL BRANDL, »Židovski identitet/i u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata: kratak pregled«, *Nacionalne manjine u Hrvatskoj i Hrvati kao manjina — europski izazovi*, Ljiljana Dobrovšak, Ivana Žebec Šilj, ur., Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2015., 167-194; ISTA, »Djelatnost Židovske bogoštovne općine u Zagrebu od 1945. do 1946.«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 47 (2015) 2, 675-710.; ISTA, »Jews between two totalitarian systems: property legislation«, *Review of Croatian History* 12 (2016) 1, 103-127; ISTA, »Židovska topografija Zagreba kojeg više nema«, *Historijski zbornik* 69 (2016) 1, 91-103; Ivo GOLDSTEIN, Slavko GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb, Novi Liber, 184-185. U knjizi I. i S. Goldsteina navodi se da podatak da je, prema nekim procjenama, ustanovljeno da su vlasti NDH opljačkale židovsku imovinu u vrijednosti većoj od 25 milijardi dinara, po cijenama iz 1939. godine. U izvještaju Zemaljske komisije procjenjuje se da je država nakon 1945. godine uspjela prikupiti oko 5 milijardi kuna židovske imovine, a da je »rastepeina imovina od kojih 50 milijardi kuna na području NDH, a u Hrvatskoj oko 36 milijardi«.

¹⁴ Vidi: N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, »Podržavljenje imovine Židova u NDH«, 429-453; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, »Podržavljenje imovine Židova u Osijeku u NDH«, 97-116.

prostoru Jugoslavije počela je uređivati vlasničke odnose.¹⁵ Prije nego objasnimo kronologiju povrata židovske imovine u Republici Hrvatskoj, u kratkom pregledu iznijet ćemo kronologiju stradanja i pljačke židovske imovine.

Naime, kao što je u prethodnom poglavlju naglašeno, nemoguće je iznijeti precizne podatke o broju Židova u Hrvatskoj prije Drugog svjetskog rata, s obzirom na različitu metodologiju, kao i definiciju pojma Židov, te različite procjene broja prijeratnog židovskog stanovništva, kao i onoga poslijeratnog. Prije Drugoga svjetskog rata i osnivanja NDH, na prostoru Hrvatske postajala je 41 židovska općina, u nekim mjestima čak dvije,¹⁶ a danas ih je samo osam — prema internetskoj stranici Židovske općine u Zagrebu, u sklopu Koordinacije židovskih općina u Republici Hrvatskoj.¹⁷ Izvan Koordinacije židovskih općina u Zagrebu postoji i Židovska vjerska zajednica »Bet Israel«.¹⁸ Prema raznim statističkim izvorima i procjenama, od autora do autora, do uspostave NDH na prostorima današnje Republike Hrvatske (Hrvatska, Slavonija i Srijem) živjelo je između 23.000 i 26.000 Židova,¹⁹ u Dalma-

¹⁵ Marijan MATICKA, »Zakonski propisi o vlasničkim odnosima u Jugoslaviji (1944.—1948.)«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 25 (1991) 1, 123-148. Tomislav ANIĆ, »Normativni okvir podržavljena imovine u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1944.—1946.«, *Časopis za suvremenu povijest* 39 (2007) 3, 25-62.

¹⁶ <http://www.zoz.hr/home.php?content=content&term=4&key=3&key1=4>. Pristup ostvaren 5. 7. 2019. Više o židovskim općinama u Hrvatskoj vidi: Vidosava NEDOMAČKI, S. GOLDSTEIN, »Savez jevrejskih opština Jugoslavije«, *Židovi na tlu Jugoslavije, Katalog izložbe*, Ante Sorić, ur., Zagreb, Muzejski prostor, 1988., 113-142. Više o Židovima u Jugoslaviji do 1945. vidi u: Harriet PASS FRIEDENREICH, *The Jews of Yugoslavia, A Quest for Community*, Philadelphia, Jewish Publication Society of America, 1979.

¹⁷ <http://www.zoz.hr/home.php?content=content&term=77&key=26&key1=77>. Pristup ostvaren 5. 7. 2019. Koordinaciju židovskih općina u RH, koja se nalazi na adresi Palmotićeva 16, čine židovske općine Čakovec, Daruvar, Dubrovnik, Osijek, Rijeka, Slavonski Brod i Split.

¹⁸ <http://www.bet-israel.com/>. Pristup ostvaren 5. 7. 2019.

¹⁹ Marica KARAKAŠ OBRADOV, *Novi mozaici nacija u »novim poredcima«, migracije stanovništva na hrvatskom području tijekom Drugoga svjetskoga rata i poraća*, Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 2014., 239-286; ISTA, »Iseljavanje Židova iz Hrvatske nakon Drugoga svjetskoga rata«, *Historijski zbornik* 66 (2013) 2, 391-404; Esther GITMAN, *When Courage Prevailed. The Rescue and Survival of Jews in the Independent State of Croatia 1941—1945*, St. Paul, MN, Paragon House, 2011., XXII, 24; ISTA, *Kad hrabrost prevlada. Spašavanje i preživljavanje Židova u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941.—1945.*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2012., 26, 66; Julija KOŠ, »Nezavisna Država Hrvatska: osvrt iz današnjice«, *Holokaust, ljudska prava i obrazovanje, prilog za uvođenje nastave o Holokaustu u programe osnovnih i srednjih škola*, Dean Friedrich, ur., Zagreb, Židovska općina Zagreb, 2008., 55; I. GOLDSTEIN, »Solidarnost i pomoć Židovima u Hrvatskoj«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 34-35-36 (2004) 1, 205-228; ISTI, »Genocid nad Židovima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«, *Povijest u nastavi* 2 (2004) 1, 40-50; ISTI, »Istraživanje židovskih žrtava: Razmatranja o Zagrebu i Hrvatskoj«, *Dijalog povjesničara/istoričara* 5, Hans-Georg Fleck, Igor Graovac, ur., Zagreb, Friedrich Naumann Stiftung, 2002., 447; Vladimir ŽERJAVIĆ, »Demografski pokazatelji o stradanjima Židova u NDH«, *Antisemitizam, Holokaust, antifašizam, Studia Iudaico-Croatica* 1, Ognjen Kraus, ur., Zagreb, Židovska općina Zagreb, 1996., 133-138; N. MIHAL BRANDL, »Djelatnost Židovske

ciji oko 400,²⁰ a na bosansko-hercegovačkom području oko 14.000.²¹ U holokaustu je stradalo između 75 i 80 posto svih Židova s područja Hrvatske.²² Najveći dio stradao je Jasenovcu, potom u Auschwitzu i drugim nacističkim logorima.²³ Prema procjenama, rat i holokaust na području NDH preživjelo je od 9000 do 12.000 osoba.²⁴ S područja Hrvatske (sjeverna Hrvatska, Slavonija i Srijem) preživjelo je nešto više od 5000, tj. oko 20 posto, a s područja Dalmacije, od 400 Židova, preživjelo je 250.²⁵ Konačna bilanca o broju preživjelih Židova, nakon završetka Drugoga svjetskog rata s prostora Hrvatske još uvijek nije konačna i bazira se na procjenama, zbog čega postoje znatna odstupanja.²⁶ Nakon rata i stvaranja države Izrael, preživjeli Židovi suočili su se s odlukom hoće li ostati u Jugoslaviji / Hrvatskoj ili će otići u Palestinu, odnosno Izrael.²⁷ Jedan dio odlučio se iseliti, te je pojedinačno ise-

bogoštovne općine u Zagrebu od 1945. do 1946.», 685-686. Kada se govori o broju Židova na prostoru NDH, podatci su veći jer se ubrajaju i židovske zajednice koje su se nalazile na prostoru Bosne i Hercegovine i istočnog Srijema (bez Međimurja i Baranje). Prema različitim izvorima na području NDH živjelo je između 38.000 i 39.000 Židova.

²⁰ S. GOLDSTEIN, »Konačno rješenje jevrejskog pitanja u jugoslavenskim zemljama«, *Židovi na tlu Jugoslavije*, 190.

²¹ M. KARAKAŠ OBRADOV, »Iseljavanje Židova iz Hrvatske nakon Drugoga svjetskoga rata«, 391.; I. GOLDSTEIN, S. GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, 636-637.

²² I. GOLDSTEIN, »Genocid nad Židovima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«, 40-50; ISTI, »Istraživanje židovskih žrtava«, 445-463; I. GOLDSTEIN, S. GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, 636-348; S. GOLDSTEIN, »Konačno rješenje jevrejskog pitanja u jugoslavenskim zemljama«, 181-198, 190; Precizan broj ubijenih Židova, kao ni preživjelih, nikada se neće u potpunosti saznati, jer su podatci različiti, ovisno od autora do autora. U radu autora S. Goldsteina navedeno je da je na području tadašnje Jugoslavije živjelo 76.654 Židova, a preživjelo je oko 16.500. U knjizi Jaše Romana, *Jevreji Jugoslavije 1941—1945 — Žrtve genocida i učesnici narodnooslobodilačkog rata*, navodi se da je u predratnoj Jugoslaviji živjelo 82.242 Židova, a stradalo ih je 67.248., odnosno 81,76%. Prema J. Romanu, od 25.000 Židova, koliko ih je prije rata živjelo u Hrvatskoj, Slavoniji i Srijemu, stradalo je 20.000 (80%), a u Dalmaciji, od 400, stradalo je 148 (37%). J. Romano je svojim procjenama o broju stradalih Židova u Jugoslaviji obuhvatio i pokrštene Židove, kao i židovske izbjeglice (oko 4000), što su se u vrijeme stradanja nalazile na teritoriju Kraljevine Jugoslavije, a dolazile su iz zemalja koje su se bile pod Trećim Reichom. Usp. J. ROMANO, *Jevreji Jugoslavije 1941—1945 — Žrtve genocida i učesnici narodnooslobodilačkog rata*, Beograd, Jevrejski historijski muzej, 1980., 14.

²³ S. GOLDSTEIN, »Konačno rješenje jevrejskog pitanja u jugoslavenskim zemljama«, 191. Autor S. Goldstein oslanja se na podatke iz knjige J. Romana, *Jevreji Jugoslavije 1941—1945* gdje je navedeno da je od 67.500 stradalih »jugoslavenskih Židova«, oko 24.000 ubijeno u njemačkim logorima, a oko 39.000 u logorima na prostoru tadašnje Jugoslavije (najviše u Jasenovcu, Sajmištu i Topovskim šupama u Beogradu), oko 1300 poginulo je kao borci i suradnici NOV-a, oko 3000 strijeljano je kao taoci, ubijeno po zatvorima ili su pali kao žrtve individualnog terora.

²⁴ M. KARAKAŠ OBRADOV, »Iseljavanje Židova iz Hrvatske nakon Drugoga svjetskoga rata«, 393-396. Vidi poglavlje, »Procjene o broju preživjelih jugoslavenskih i hrvatskih Židova«.

²⁵ M. KARAKAŠ OBRADOV, »Iseljavanje Židova iz Hrvatske nakon Drugoga svjetskoga rata«, 394.; I. GOLDSTEIN, »Genocid nad Židovima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«, 49.

²⁶ M. KARAKAŠ OBRADOV, »Iseljavanje Židova iz Hrvatske nakon Drugoga svjetskoga rata«, 393.

lјavanje Židova iz Jugoslavije trajalo u razdoblju od 1945. do 1947. godine, a organizirano od 1948. do 1952.²⁸ Koliko se točno Židova iselilo iz tadašnje Jugoslavije, još je uvijek nemoguće ustanoviti, pa se i te brojke temelje na procjenama. Tako se u hrvatskoj i srpskoj historiografiji navode različite procjene za razdoblje od 1948. do 1952. godine, a sežu u rasponu od preko 7000 do 8500 iseljenih Židova. Nakon zadnjeg vala, u srpnju 1952., u tadašnjoj Jugoslaviji je ostalo oko 6100 Židova,²⁹ a u Hrvatskoj nešto više od 2000.³⁰ Pri svakom sljedećem popisu,³¹ sve do posljednjega, provedenog 2011. godine, u Hrvatskoj je evidentiran sve manji broj Židova, pa je tako, prema službenom popisu stanovništva iz godine 2011., u Republici Hrvatskoj živjelo 509 Židova po nacionalnosti, a 536 po vjeri. Procjenjuje se da cijela židovska zajednica danas ima oko 2000 članova, razasutih u 57 gradova i općina, od kojih se većina ne izjašnjava kao Židovi.³²

Isto tako, nemoguće je iznijeti točne podatke koliko je Židova prije rata živjelo u Zagrebu, niti koliko ih je stradalo. Prema nekim procjenama, u Zagrebu je živjelo oko 12.000 pripadnika židovske zajednice,³³ a preživjelo ih je od 2000 do nešto više od 3000.³⁴ A prema nekim pokazateljima, zagrebač-

²⁷ Isto, 396.

²⁸ M. KARAKAŠ OBRADOV, »Iseljavanje Židova iz Hrvatske nakon Drugoga svjetskoga rata«, 397-404; Više o iseljavanju vidjeti, u: Mladenka IVANKOVIĆ, *Jevreji u Jugoslaviji (1944—1952). Kraj ili novi početak*, Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 2009.; ISTA, *Alije jugoslavenskih Jevreja u Izrael*, Beograd, HERAedu, 2017.; N. MIHAL BRANDL, *Židovi u Hrvatskoj od 1944./5. do 1952.* (doktorska teza), Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015.

²⁹ M. KARAKAŠ OBRADOV, »Iseljavanje Židova iz Hrvatske nakon Drugoga svjetskoga rata«, 403.

³⁰ Melita ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj, Židovske zajednice, I., II. nadopunjeno izdanje*, Zagreb, K. D. Miroslav Šalom Freiburger, Židovska općina Zagreb, 2004., 381.

³¹ Vidi: M. ŠVOB *Židovska populacija u Hrvatskoj i Zagrebu*, Zagreb, Židovska općina Zagreb, Istraživački i dokumentacijski centar CENDO, 2010.

³² »Židovi u Hrvatskoj — mala, ali ugledna zajednica« <https://www.dw.com/hr/%C5%BEidovi-u-hrvatskoj-mala-ali-ugledna-zajednica/a-39407459>; *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., Stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku*, Zagreb, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2013., 11. https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2012/SI-1469.pdf. Pristup ostvaren 5. 7. 2019.

³³ Mihael SOBOLEVSKI, »Zagrebačka židovska općina od 1941. do 1945. godine«, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i u Hrvatskoj*, Ognjen Kraus, ur. Zagreb, Židovska općina Zagreb, 1998., 28; U radu M. Sobolevskog navedeno je da su u Zagrebu, prije Drugog svjetskog rata, djelovale tri židovske općine: Jevrejska vjeroispovijedna općina u Zagrebu, aškenaska općina sa sjedištem u Palmotićevoj 16, s 8000 članova, sefardska u Karadžičevoj 3 (danas ul. Kneza Mutimira) s 800 članova, te aškenaska ortodoksna u Dugoj ulici 32 (danas Radićeva), sa 160 članova. U gradu se pred rat našlo i oko 1800 Židova izbjeglica iz Trećeg Reicha te se izvan statistika židovskih zajednica nalazilo još 1245 osoba, koje su prešle na neku drugu vjeru. Prema ovim podatcima u Zagrebu je prije uspostave Nezavisne Države Hrvatske bilo nešto više od 12.000 Židova.

³⁴ I. GOLDSTEIN, »Istraživanja židovskih žrtava: razmatranja o Zagrebu i Hrvatskoj«, 445-463; N. MIHAL BRANDL, »Djelatnost Židovske bogoštovne općine u Zagrebu od 1945. do 1946.«, 687;

ki Židovi raspolagali su znatnom imovinom (nepokretnom i pokretnom), no kako još nisu provedena istraživanja koja govore što su sve posjedovali hrvatski i zagrebački Židovi, teško je govoriti o konkretnim brojkama.³⁵

Uz protužidovske mjere koje su se počele provoditi po uspostavi NDH, započelo je i pljačkanje židovske imovine.³⁶ U vezi s tim, ustaške su vlasti ubrzo izdale niz zakonskih odredbi kojima su prisvajali imovinu građana židovskog podrijetla. Vladine agencije preuzimale su židovska trgovačka, obrtnička i veleobrtnička poduzeća, financijske ustanove i objekte za iznajmljivanje, a potom ih prodavale privatnim strankama ili je imetak podržavljen. Židovska imovina oduzimana je u nekoliko navrata, da bi konačno, prema *Zakonskoj odredbi o podržavljenju židovske imovine* od 30. listopada 1942. godine, vlasništvom NDH postala sva imovina, kao i prava koja iz nje proizlaze, svih osoba koje se smatraju Židovima, prema točki 3 Zakonske odredbe o rasnoj pripadnosti od 30. travnja 1941., kao i nasljedstvo takvih osoba umrlih poslije 10. veljače 1941., koja tim danom postaje vlasništvo NDH. Nakon donošenja te odredbe, svako posjedovanje podržavljene imovine proglašeno je krivičnim djelom. Izuzeti su samo oni Židovi kojima je poglavnik priznao arijsko pravo.³⁷ Pod podržavljenim imetkom podrazumijevale su se

I. GOLDSTEIN, S. GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, 636-648; U knjizi *Holokaust u Zagrebu*, autori navode da se u popisima preživjelih za grad Zagreb 1946. godine spominje brojka od 2214 osoba.

³⁵ I. GOLDSTEIN, S. GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, 173. Pavelić je u lipnju 1941., na sastanku s Hitlerom tvrdio da su Židovi u Hrvatskoj imali „znatan utjecaj na svim poljima — u industriji čak 70%“. U knjizi *Holokaust u Zagrebu*, autori navode da je taj broj daleko manji od stvarnog, jer da su u dioničkim društvima Židovi prije travnja 1941. imali 7%, a u trgovini 23% udjela. N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, „Podržavljenje imovine Židova u NDH“, 452. U radu autorica navodi da je podržavljenjem imovine bez naknade Židovima oduzeta imovina vrijedna oko 6.711,369.971 ondašnjih kuna, a njihov je gospodarski položaj sveden na goli minimum. Prema izračunima autorice, koja se oslanja na Izvješće Ureda za podržavljeni imetak, stanje od 15 rujna 1943. godine, u iznosima podržavljena imovina Židova i iseljenih osoba NDH izgleda ovako: 65,14% podržavljenih zgrada, 22,87% trgovačkih i obrtničkih poduzeća, 5,82% veleobrtnih poduzeća, 3,60% vrijednosnica i 2,58% pokretne imovine.

³⁶ I. GOLDSTEIN, S. GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, 106. Dana 11. travnja ujutro 1941. Gestapo je zaposjeo zgradu Židovske općine u Palmotićevoj 16 te zapečatio blagajnu i zaplijenio arhiv. Odnosno je 328.000 dinara gotovine i oko 500.000 dinara na knjižicama. Iz blagajne Hevre Kadishe odneseno je 400.000 dinara i na uložnim knjižicama još 500.000; iz blagajne Keren Kajemeta oko 300.000 dinara, iz bankovnog zavoda EZRA oko 3.000.000 dinara.

³⁷ Vidi više o tome: N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, „Podržavljenje imovine Židova u NDH“, 429-453; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Podržavljenje imovine Židova u Osijeku u NDH“, 97-116; I. GOLDSTEIN, S. GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, 173-197; N. MIHAL BRANDL, *Židovi u Hrvatskoj od 1944/5 do 1952*, 172-174; ISTA, „Djelatnost Židovske bogoštovne općine u Zagrebu od 1945. do 1946.“, 678-679. Uz seriju rasnih zakonskih odredbi dio odredbi odnosio se i na imovinu, a ovdje ćemo spomenuti samo neke: *Zakonska odredba o sačuvanju hrvatske narodne imovine od 19. travnja 1941.*; *Zakonska odredba o redovitom poslovanju i sprečavanju sabotaze u privrednim poduzećima od 2.*

pokretnine, dragocjenosti, nekretnine, veleobrtna poduzeća, trgovačka poduzeća, obrtna poduzeća i vrijednosni papiri (dionice, obveznice, zadužnice, srečke, police osiguranja i uložne knjižice). Od ožujka 1943. godine na rasprodaju su stavljena sva židovska poduzeća i trgovine. Jedan dio ustaška je vlast poklonila pojedinim državnim organizacijama, a ostatak su pokupovali pojedinci bliski vlastima, uz minimalnu naknadu. Smatra se da je najviše podržavljenih pokretnina dospjelo u privatno vlasništvo, budući da vlast nije bila u stanju spriječiti zloupotrebe.³⁸ Ustaška se administracija sve do kraja rata temeljito bavila pravnim aspektima otklona židovske imovine. Tako je 24. ožujka 1945., samo četrdesetak dana prije bijega iz Zagreba, iz Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja poslana okružnica kojom se daju naputci kako osigurati »jedinstvenost postupka« na temelju zakona od 30. listopada 1942., te se nalaže da se sve promjene vlasništva uvedu u gruntovne knjige.³⁹ Svega nekoliko dana prije sloma NDH, ustaške su vlasti, 5. svibnja 1945. godine, donijele *Zakonsku odredbu o izjednačavanju pripadnika NDH s obzirom na rasnu pripadnost*, po kojoj su sve zakonske odredbe prema kojima se pripadnici NDH razlikuju s obzirom na rasnu pripadnost, kao i svi ostali propisi, izdani na temelju tih zakonskih odredbi izgubili pravnu moć.⁴⁰ No tada je već bilo kasno, jer je židovska imovina razgrabljena, a 80 posto židovskog stanovništva stradalo je u holokaustu.

Imovinske i vlasničke odnose na prostoru tadašnje Jugoslavije rješavala je i nova vlast, koja je od 1944. do 1948. godine donijela niz zakona.⁴¹ Dio

svibnja 1941.; *Zakonska odredba o označavanju židovskih trgovina od 4. lipnja 1941.*; *Zakonska odredba o sprečavanju prikrivanja židovskog imetka od 5. lipnja 1941.*; *Zakonska odredba o obaveznoj prijavi imetka Židova i židovskih poduzeća od 5. lipnja 1941.*; *Zakonska odredba o izvlasti zgrada u korist države od 9. lipnja 1941. godine*; *Zakonska odredba o osnutku Državnog ravnateljstva za ponovu od 24. lipnja 1941.*; *Zakonska odredba o imovini osoba iseljenih s područja NDH od 7. kolovoza 1941.*; *Odredba o preuzimanju i upravi židovskih zgrada i imanja od 27. kolovoza 1941.*; *Zakonska odredba o podržavljenju imetka Židova i židovskih poduzeća od 6. listopada 1941.*; *Zakonska odredba o podržavljenju imetka Židova i židovskih poduzeća od 9. listopada 1941.*; *Zakonska odredba o unovčenju podržavljenih židovskih zgrada i gradilišta od 6. veljače 1942.*; *Zakonska odredba o podržavljenju židovske imovine od 30. listopada 1942.* i dr.

³⁸ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, »Podržavljenje imovine Židova u NDH«, 445.

³⁹ I. GOLDSTEIN, S. GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, 183-185.

⁴⁰ Isto, 551.

⁴¹ M. MATICKA, »Zakonski propisi o vlasničkim odnosima u Jugoslaviji (1944—1948)«, 123-148; T. ANIĆ, »Normativni okvir podržavljenja imovine u Hrvatskoj / Jugoslaviji 1944.—1946.«, 25-62; ISTI, »Podržavljenje stranog kapitala u Hrvatskoj / Jugoslaviji 1945.—1946. na primjeru poduzeća Thonet Mundus d.d. u većinskom švicarskom vlasništvu«, *Časopis za suvremenu povijest* 41 (2008) 3, 819-832. Popis propisa po kojima su vlasti od 1945. godine prisilno uzimale vlasništvo nad nekretninama, u jednom razdoblju i na pokretninama, objavljen je u knjizi: *Konfiskacija, nacionalizacija, ratna dobit, agrarna reforma, kolonizacija i drugi oblici prisilnoga prestanka vlasništva*; *Zakon o pretvorbi društvenog poduzeća*, Jadranko Crnić, prir., Zagreb, Narodne novine, 1991.

pravnih propisa koji su se ticali vlasničkih odnosa donesen je razdoblju između drugog zasjedanja AVNOJ-a, u studenom 1943., i trećeg zasjedanja plenuma, u kolovozu 1945. godine. Zakoni i odluke koje je donio AVNOJ, njegovo Predsjedništvo, Privremena narodna skupština i njezino Predsjedništvo, potvrđeni su na zasjedanju Ustavotvorne skupštine 1. prosinca 1945. godine. Krajem 1946. ti su propisi usklađeni s Ustavom Federativne Narodne Republike Jugoslavije, što znači da su neki prestali važiti, većini je produžena važnost u nepromijenjenom obliku, a u neke su unesene određene promjene. Isto je bilo i s propisima ZAVNOH-a i njegovog Predsjedništva, odnosno Sabora NRH, koji su potvrđeni na zasjedanju Ustavotvornog sabora 30. studenog 1946. godine.⁴² Usporedno s uređivanjem imovinskih odnosa, tj. povratkom na stanje od prije 6. travnja 1941. godine, tijela nove vlasti proglasila su i nove zakone, koji su se konkretno bavili imovinskim odnosima.⁴³ Cilj poslijeratne jugoslavenske vlasti bio je da kroza zakonodavstvo, nizom zakona promijeni vlasničku strukturu jugoslavenskih građana. Među pogođenima su se našli i preživjeli pripadnici židovske zajednice, kojima je slijedom novih zakonskih odredbi ponovo oduzeta ona imovina koja im je nakon 1945. vraćena,⁴⁴ uglavnom u sklopu novih zakona koji su se bavili konfiskacijom, eks-

⁴² M. MATIČKA, »Zakonski propisi o vlasničkim odnosima u Jugoslaviji (1944—1948)«, 125; N. MIHAL BRANDL, »Židovski identitet/i u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata: kratak pregled«, 179-182.

⁴³ Više o tome u: T. ANIĆ, »Normativni okvir podržavljenja imovine u Hrvatskoj / Jugoslaviji 1944.—1946.«, 33-36; N. MIHAL BRANDL, *Židovi u Hrvatskoj od 1944/5 do 1952*, 176-177; ISTA, »Židovski identitet/i u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata: kratak pregled«, 179-182. Autorica u radu analizira one zakone nove Jugoslavije koji su se najviše odnosili na pripadnike židovske zajednice i pitanje židovske imovine nakon 1945. godine, kao što su *Odluka o prelazu u državnu svojinu neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih lica i o sekvestru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile*. Odluku je donijelo predsjedništvo AVNOJ-a, 21. studenog 1944., a stupila je na snagu 6. veljače 1945. Drugi Zakon je *Zakon o postupanju s imovinom koju su vlasnici morali napustiti u toku okupacije i imovinom koja im je oduzeta po okupatoru i njihovim pomagačima*, a donijelo ga je predsjedništvo AVNOJ-a, 24. svibnja 1945. Po tom zakonu »sva imovina fizičkih i pravnih osoba na području Jugoslavije, koju su vlasnici odnosno uživaoci morali napustiti u toku okupacije zemlje, kao i imovina koja im je protiv njihove volje, uz naknadu ili bez, oduzeta kojim bilo načinom po okupatoru ili njegovim pomagačima, iz rasističkih, vjerskih, nacionalističkih ili političkih razloga, bilo da je napuštena ili da je pod pritiskom okupatorskih vlasti prešla u vlasništvo trećih osoba« (članak 2. *Zakona*) vraća se odmah vlasnicima bez obzira na eventualna potraživanja držaoca imovine protiv vlasnika u vezi s ovom imovinom. U slučaju suradnje s okupatorom, vlasnik nije imao pravo na povrat«. Ovo je bio ključni zakon na koji su se najčešće pozivali preživjeli iz židovske općine i koji im je pomagao u povratku vlasništva nad imovinom.

⁴⁴ N. MIHAL BRANDL, »Židovski identitet/i u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata: kratak pregled«, 181-182. Preživjeli Židovi na koje se odnosio navedeni *Zakon o postupanju s imovinom koju su vlasnici morali napustiti u toku okupacije i imovinom koja im je oduzeta po okupatoru i njihovim pomagačima*, kojima je imovina bila oduzeta, obraćali su se nadležnom sudu od kojeg su

proprijacijom, agrarnom reformom i nacionalizacijom, te drugih imovinskih zakona, uredbi i propisa, među kojima je i *Zakon o državljanstvu Demokratske Federativne Jugoslavije* koji je zabranjivao stranim državljanima posjedovanje imovine u Jugoslaviji, tako da su svi oni koji se nisu repatrirali, ostali bez državljanstva, a time i imovine. Na taj su način i Židovi, koji su od 1948. optirali za odlazak u Izrael, izgubili svoju imovinu, jer su se na odlasku morali odreći jugoslavenskog državljanstva. Godine 1950. stupio je na snagu i hrvatski ekvivalent toga zakona — *Zakon o državljanstvu Narodne Republike Hrvatske* — koji je potvrdio sve ono što je u prethodnom Zakonu već određeno.⁴⁵ Iz ovoga se vidi da je i poslijeratna vlast, raznim zakonima kojima su nacionalizirana poduzeća, obrti i nekretnine, ostavila velik broj preživjelih Židova bez osnovnih sredstava za život, pa su tako Židovi u Hrvatskoj po drugi put ostali bez velikog dijela svoje imovine.

Povrat oduzete imovine u Republici Hrvatskoj

Povrat oduzete imovine u Republici Hrvatskoj provodi se prema *Zakonu o naknadi za imovinu oduzetu za vrijeme jugoslavenske komunističke vladavine*, koji je stupio na snagu 1. siječnja 1997. godine.⁴⁶ Zakon je objavljen u *Narodnim novinama*, br. 92/96 (br. 39/99, 42/99, 92/99, 43/00, 131/00, 27/01, 65/01, 118/01 ispravci), a njime se uređuju uvjeti i postupak naknade za oduzetu imovinu prijašnjim vlasnicima, od strane jugoslavenske komunističke vlasti. Misli se na imovinu koja je postala dijelom općenarodne imovine, državnog, društvenog ili zadružnog vlasništva, putem konfiskacije, nacionalizacije, agrarnom reformom i drugim propisima i postupcima predviđenima zakonom.⁴⁷ Naknada za imovinu prema *Zakonu o naknadi* u načelu je isplata u novcu ili vrijednosnim papirima (dionice ili udjeli i obveznice), a

tražili povrat imovine. U slučaju uništenja ili nestanka imovine i slično, vlasnik je imao pravo tražiti naknadu štete od odgovornih osoba putem građanske parnice, odnosno korištenje propisa o naknadi ratne štete. U slučaju suradnje s okupatorom, vlasnik nije imao pravo povrata. Do trenutka predaje dobara vlasniku, imovinom je upravljala Državna uprava narodnih dobara. Nasljednici takve imovine trebali su zahtjev za nasljedstvom predati godinu dana nakon završetka rata, međutim, prema *Zakonu* stoji da se pri donošenju odluke o predaji imovine na upravu bliskim srođnicima, sud rukovodi razlozima pravičnosti prema obitelji, ali i interesima narodnog gospodarstva. *Zakonom* se ograničava i vrsta imovine koju srođnici mogu dobiti na upravu.

⁴⁵ N. MIHAL BRANDL, *Židovi u Hrvatskoj od 1944/5 do 1952*, 184; ISTA, »Židovski identitet/i u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata: kratak pregled«, 185.

⁴⁶ Odluka o proglašenju Zakona o naknadi za imovinu oduzetu za vrijeme jugoslavenske komunističke vladavine (*Narodne novine* br. 92/96) http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1996_10_92_1600.html; <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/265289.html>. Pristup ostvaren 4. 10. 2019.

⁴⁷ Isto.

iznimno u naravi. Prema odredbama ovog Zakona, konfiscirana imovina vraća se prijašnjem vlasniku, a ako to nije moguće, pripada mu pravo na naknadu u novcu ili vrijednosnim papirima. Prijašnjim vlasnikom prema ovom Zakonu, smatraju se fizičke i pravne osobe kojima je imovina oduzeta na temelju propisa iz članka 2. Zakona (popis propisa donesenih u bivšoj Jugoslaviji), te akata i načina propisanih u članku 3. (imovina oduzeta presudama, odlukama, rješenjima i drugim zakonskim aktima, što su ih izdala vojna ili civilna tijela), odnosno njihovi nasljednici i pravni sljednici (čl. 1.).⁴⁸ Članak 2. navodi popis propisa na temelju kojih je prijašnjem vlasniku oduzeto vlasništvo i po kojima prijašnji vlasnik može zatražiti povrat.⁴⁹ Zakonom je

⁴⁸ Ako neka osoba stječe pravo na naknadu određene imovine u naravi, iz razloga obrane ili nacionalne sigurnosti zemlje, može joj se dati druga odgovarajuća imovina u vlasništvo, ili druga odgovarajuća naknada. Odluka o proglašenju Zakona o naknadi za imovinu oduzetu za vrijeme jugoslavenske komunističke vladavine (*Narodne novine*, br. 92/96) <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/265289.html>. Pristup ostvaren 4. 10. 2019.

⁴⁹ Odluka o proglašenju Zakona o naknadi za imovinu oduzetu za vrijeme jugoslavenske komunističke vladavine (*Narodne novine*, br. 92/96) <https://www.zakon.hr/z/130/Zakon-o-naknadi-za-imovinu-oduzetu-za-vrijeme-jugoslavenske-komunisti%C4%8Dke-vladavine>. Pristup 4.10.2019. Prema Zakonu o naknadi za imovinu oduzetu za vrijeme jugoslavenske komunističke vlasti, prijašnjem vlasniku utvrđuje se pravo na naknadu za imovinu oduzetu na teritoriju Republike Hrvatske na temelju propisa koji su izdani u bivšoj Jugoslaviji. To su:

1. Zakon o konfiskaciji imovine i izvršenju konfiskacije (*Službeni list DFJ*, br. 40/45. i 70/45.);
2. Zakon o potvrdi i izmjenama i dopunama Zakona o konfiskaciji imovine i izvršenju konfiskacije (*Službeni list FNRJ*, br. 61/46.);
3. Zakon o postupanju sa imovinom, koju su vlasnici morali napustiti u toku okupacije i imovinom koja im je oduzeta od strane okupatora i njegovih pomagača (*Službeni list DFJ*, br. 36/45.);
4. Zakon o potvrdi i izmjenama Zakona o postupanju sa imovinom koju su vlasnici morali napustiti u toku okupacije i imovinom koja im je oduzeta od strane okupatora i njegovih pomagača (*Službeni list FNRJ*, br. 64/46., 105/46., 88/47. i 99/48.);
5. Zakon o suzbijanju nedopuštene trgovine, nedopuštene špekulacije i privredne sabotaze (*Službeni list FNRJ*, br. 56/46.);
6. Zakon o oduzimanju ratne dobiti, stečene za vrijeme neprijateljske okupacije (*Službeni list DFJ*, br. 36/45.);
7. Zakon o potvrdi i izmjenama i dopunama Zakona o oduzimanju ratne dobiti, stečene za vrijeme neprijateljske okupacije (*Službeni list FNRJ*, br. 52/46.);
8. Zakon o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća (*Službeni list FNRJ*, br. 98/46. i 35/48.);
9. Zakon o prelazu u državno vlasništvo neprijateljske imovine i sekvencijama nad imovinom odsutnih osoba (*Službeni list FNRJ*, br. 63/46.);
10. Osnovni zakon o eksproprijaciji (*Službeni list FNRJ*, br. 28/47.);
11. Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta (*Službeni list FNRJ*, br. 52/58.);
12. Zakon o uređivanju i korištenju gradskog zemljišta (*Narodne novine*, br. 6/63.);
13. Zakon o određivanju građevinskog zemljišta u gradovima i naseljima gradskog karaktera (*Službeni list SFRJ*, br. 5/68. i 20/69. i *Narodne novine*, br. 30/68.);
14. Zakon o uređenju i davanju na korištenje građevinskog zemljišta (*Narodne novine*, br. 20/69.);

određen datum od kojeg se prijašnjem vlasniku utvrđuje pravo na naknadu za oduzetu imovinu, a to je 15. svibnja 1945. godine (čl. 3.). U članku 4. ističe se da se konfiscirana imovina vraća u vlasništvo, ili će se dati naknada, i osobama kojima je imovina oduzeta na temelju sudskih presuda donesenih od strane sudova bivše Jugoslavije, od 15. svibnja 1945. do 25. lipnja 1991. godine, za politička kaznena djela, politički motivirana kaznena djela ili druga kaznena djela, ako je do osuđujuće presude došlo zlouporabom prava ili političke moći. Povrat oduzete imovine uključuje i imovinu koju su, na temelju *Zakona o lokalnoj samoupravi i upravi preuzele općine, gradovi i županije*,⁵⁰ ali ne imovinu koja je postala dijelom društvenog vlasništva, na te-

15. Zakon o građevinskom zemljištu (*Narodne novine*, br. 54/80., 42/86., 61/88. i 48/88. - pročišćeni tekst, 16/90. i 53/90.);
16. Zakon o prometu zemljišta i zgrada (*Službeni list SFRJ*, br. 43/65., 57/65. i 17/67. i *Narodne novine*, br. 52/71. i 52/73.);
17. Zakon o udruženom radu (*Službeni list SFRJ*, br. 53/76., 57/83., 85/87., 6/88. i 38/88.);
18. Odluka o uređenju agrarnih odnosa i poništenju dražbi na području oblasnog Narodnog odbora za Istru (*Službeni list FNRJ*, br. 191/46);
19. Naredba o izmjeni te o sprovođenju u život Odluke Oblasnog Narodnog Odbora za Istru, o uređenju agrarnih odnosa i poništenju dražbi na području Oblasnog Narodnog Odbora za Istru od 21. XII. 1946. (*Službeni list*, br. 191/46.);
20. Zakon o proglašenju imovine zemljišnih i njima sličnih zajednica te krajiških imovnih općina općenarodnom imovinom (*Narodne novine*, br. 36/47., 51/58. i 13/87.);
21. Zakon o izvršenju kazni, mjera sigurnosti i odgojno-popravnih mjera (*Službeni list FNRJ*, br. 47/51.);
22. Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji (*Službeni list DFJ*, br. 64/45., *Službeni list FNRJ*, br. 24/46., 101/47., 105/48., 21/56. i 55/57. i *Službeni list SFRJ*, br. 10/65.);
23. Zakon o provođenju agrarne reforme i kolonizacije na području Narodne Republike Hrvatske (*Narodne novine*, br. 111/47., 25/58., 58/57., 62/57., 32/62.);
24. Osnovni zakon o postupanju sa ekspropiranim i konfisciranim šumskim posjedima (*Službeni list FNRJ*, br. 61/46.);
25. Zakon o poljoprivrednom zemljišnom fondu općenarodne imovine i dodjeljivanju zemlje poljoprivrednim organizacijama (*Službeni list FNRJ*, br. 22/53., 27/53., 4/57. i 46/62. i *Službeni list SFRJ*, br. 10/65.);
26. Zakon o poljoprivrednom zemljištu (*Narodne novine*, br. 26/84.);
27. Zakon o ispitivanju porijekla imovine i o oduzimanju nezakonito stečene imovine (*Narodne novine*, br. 14/84.);
28. Zakon o udruživanjima, zborovima i drugim javnim skupovima (*Službeni list FNRJ*, br. 51/46. i 29/47.);
29. Zakon o državljanstvu Narodne Republike Hrvatske (*Narodne novine*, br. 18/50.);
30. Zakon o državljanstvu (*Službeni list DFRJ*, br. 64/45. i 105/48.);
31. Osnovni zakon o iskorištavanju poljoprivrednog zemljišta (*Službeni list SFRJ*, br. 25/65., 12/67. i 14/70. i *Narodne novine*, br. 52/71. i 52/73.);
32. Zakon o provođenju pojedinih odredaba zakona o iskorištavanju poljoprivrednog zemljišta (*Narodne novine*, br. 25/60.). Odredbe ovoga Zakona odnose se i na sve druge slučajeve u kojima je imovina oduzeta na temelju odluke o konfiskaciji, neovisno o tome koje je tijelo donijelo odluku o konfiskaciji, i primjenom kojeg je propisa odluka o konfiskaciji donesena i izvršena.

⁵⁰ *Narodne novine*, br. 90/92., 94/93., i 117/93.

melju *Zakona o eksproprijaciji*⁵¹ (čl. 5. i 6.).⁵² Naknadu u naravi daje fizička ili pravna osoba u čijem se vlasništvu nalazi oduzeta imovina; naknadu u dionicama odnosno udjelima daje Hrvatski fond za privatizaciju⁵³, a naknadu u novcu i obveznicama Republike Hrvatske daje Fond za naknadu oduzete imovine⁵⁴ (čl. 13.). Pravo na naknadu priznaje se za sljedeću imovinu: neizgrađeno građevinsko zemljište, poljoprivredno zemljište, šume i šumsko zemljište, stambene i poslovne zgrade, te stanovi i poslovne prostorije, brodovi i brodice, poduzeća i pokretnine. (čl. 15.). Postupak naknade za oduzetu imovinu provodi se po odredbama *Zakona o općem upravnom postupku* (*Narodne novine*, br. 53./91.), ako *Zakonom o naknadi* nije drukčije propisano. Za imovinu koja se, prema odredbama ovog Zakona, ne vraća u vlasništvo, prijašnjem vlasniku pripada pravo na naknadu u obveznicama RH, ako *Zakonom* nije drukčije propisano (čl. 57), te ako mu, na temelju ovog Zakona pripada pravo na naknadu iz članka 47. (imovina poduzeća). Uku-

⁵¹ *Narodne novine*, br. 10/78., 5/80., 30/82., 46/82. — pročišćeni tekst, 28/87. i 39/88.

⁵² Iznimke od vraćanja u vlasništvo nacionalizirane, konfiscirane ili na drugi način oduzete imovine, detaljnije se razrađuju u člancima 52., 53., 54., 55. i 56. (*Narodne novine*, br. 10/78., 5/80., 30/82., 46/82. — pročišćeni tekst br. 28/87. i 39/88.)

⁵³ Hrvatski fond za privatizaciju osnovan je 1992. godine. Kao institucija, ukinut je 2011., a njegovo mjesto preuzela je Agencija za upravljanje državnom imovinom (AUDIO). Nakon dvije godine, Agencija za upravljanje državnom imovinom (AUDIO) prestala je raditi 2014. Njezin posao, kad je u pitanju upravljanje i raspolaganje državnom imovinom, preuzima Državni ured za upravljanje državnom imovinom (DUUDI), dok se AUDIO preustrojava u Centar za restrukturiranje i prodaju (CERP). CERP je osnovan na temelju odredbi Zakona o upravljanju i raspolaganju imovinom u vlasništvu Republike Hrvatske (*Narodne novine*, br. 94/13, 13/18, 89/17), koji je stupio na snagu 30. srpnja 2013., a djeluje i danas. Stupanjem na snagu Zakona o ustrojstvu i djelokrugu ministarstva i drugih središnjih tijela državne uprave (*Narodne novine*, br. 93/16), 16. listopada 2016., Središnji državni ured za upravljanje državnom imovinom (SDUUDI) postao je pravni sljednik DUUDI-a. Vidi: <http://www.cerp.hr/o-cerp-u/9> i <https://imovina.gov.hr/o-ministarstvu/9>. Pristup ostvaren 4. 10. 2019.

⁵⁴ Djelatnost Fonda za naknadu oduzete imovine propisana je *Zakonom o Fondu* i *Zakonom o naknadi* (*Narodne Novine*, broj 92/96, 39/99, 42/99, 92/99, 43/00, 131/00, 27/01, 65/01, 118/01, 80/02 i 81/02). Među ostalim djelatnostima, Fond obavlja sljedeće poslove: isplatu naknade u novcu i obveznicama Republike Hrvatske ovlaštenicima naknade na temelju pravomoćnih rješenja o naknadi za oduzetu imovinu, zaprimljenih od strane nadležnih ureda državne uprave, kada je prema odredbama *Zakona o naknadi za imovinu oduzetu za vrijeme jugoslavenske komunističke vladavine* prijašnjem vlasniku, propisana naknada u ovom obliku; prodaju nacionaliziranih i konfisciranih stanova nositeljima stanarskog prava, odnosno zaštićenim najmoprimcima, pod uvjetima i na način propisan *Zakonom o naknadi* i *Zakonom o Fondu za naknadu oduzete imovine*; prikupljanje sredstava ostvarenih prodajom stanova, evidenciju o prodanim stanovima i praćenje naplate, evidenciju o hipotekarnim dužnicima i izradu brisovnih očitovanja; sudjelovanje u upravnim postupcima u kojima, sukladno *Zakonu o naknadi*, Fond ima položaj stranke, odnosno obveznika naknade; sudjelovanje u sudskim postupcima u kojima je ovaj Fond tužitelj ili tuženik, u parnicama koje se odnose na prodaju nacionaliziranih i konfisciranih stanova; izdavanje Globalne obveznice Republike Hrvatske za naknadu imovine oduzete za vrijeme jugoslavenske komunističke vladavine. O fondu <http://www.fnoi.hr/>. Pristup ostvaren 4. 10. 2019.

pan iznos naknade, utvrđene prema mjerilima ovog Zakona, ne može prelaziti iznos od 3,700.000,00 kuna (tada 1,000.000 DM, a danas 500.000 eura).⁵⁵

Pravo povrata ili naknade imali su, prema *Zakonu o naknadi* iz 1997., samo hrvatski državljani u prvom nasljednom redu (čl. 9.), a rok za podnošenje zahtjeva bio je šest mjeseci (čl. 65.), točnije, od 1. siječnja 1997. do 1. srpnja 1997.⁵⁶ Nakon brojnih primjedbi na pojedine odredbe Zakona, 2002. godine došlo je do izmjena i dopuna *Zakona o naknadi* iz 1997. (*Narodne novine*, br. 80/02. i 81/02.). Prema tim izmjenama pravo na povrat imovine stekli i strani državljani (čl. 7.),⁵⁷ ali samo oni s čijim državama nisu sklopljeni međudržavni ugovori (RH do danas nije sklopila ni jedan takav ugovor), što je dovelo do pomutnje prilikom rješavanja zahtjeva stranih državljana.⁵⁸ Novi rok za podnošenje zahtjeva bio je od 5. srpnja 2002. do 5. siječnja 2003. godine. Budući da su izmjene i dopune Zakona bile nedorečene, različito je tumačen i pojam strani državljani, što je strancima i dalje otežavalo isplatu naknade. Situacija se promijenila nabolje nakon što se, godi-

⁵⁵ *Narodne novine*, br. 92/96, http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1996_10_92_1600.html; http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1991_10_53_1299.html. Pristup ostvaren 4. 10. 2019.

⁵⁶ Članak 9. *Zakona o naknadi* »Prava iz ovog Zakona priznaju se fizičkoj osobi — prijašnjem vlasniku, odnosno njegovim zakonskim nasljednicima prvog nasljednog reda (u daljnjem tekstu: prijašnji vlasnik). U pogledu prava nasljeđivanja primjenjuju se odredbe *Zakona o nasljeđivanju*, ako ovim zakonom nije drukčije propisano. Nasljednici prijašnjeg vlasnika stječu vlasništvo na imovini koja se daje neovisno o tome kako su vlasnički udjeli utvrđeni ranijim pravomoćnim rješenjima o nasljeđivanju prednika, ako se drukčije ne dogovore (naknadno pronađena imovina). Prema odredbi čl. 10. *Zakona o nasljeđivanju* (*Narodne novine*, br. 52/71, 47/78, 56/00 — u nastavku teksta: ZN) u prvom nasljednom redu su bračni drug ostavitelja (prvotnog vlasnika) i njegova djeca, osobe koje su pravno izjednačene s djecom te njihovi potomci po pravu predstavljanja, tj. ako je dijete umrlo prije ostavitelja — čl. 11. ZN-a, a nasljeđuje se na jednake dijelove. Međutim, doslovna primjena pravila o predstavljanju dovela bi do nejednakosti u naknadivanju imovine, jer bi neki potomci imali pravo na naknadu (ako je zakonski nasljednik iz prvog nasljednog reda umro prije ostavitelja prvotnog vlasnika), a drugi ne bi imali to pravo (ako je nasljednik umro nakon prvotnog vlasnika). Zbog toga pravilo o pravu predstavljanja treba primjenjivati na način da potomci ovlaštenika naknade imaju pravo na naknadu imovine bez obzira na redosljed smrti nasljednika i ostavitelja. Ovakvo pravno shvaćanje zauzeo je i Ustavni sud u svojoj odluci i rješenju broj: U-I-673/96 od 21. travnja 1999 (Nar. nov., br. 39/99). »Zakon o naknadi za imovinu oduzetu za vrijeme jugoslavenske komunističke vladavine«, <http://www.zakon.hr/z/130/Zakon-o-naknadi-za-imovinu-oduzetu-za-vrijeme-jugoslavenske-komunističke-vladavine>. Pristup ostvaren 4. 10. 2019.

⁵⁷ Odluka o proglašenju Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o naknadi za imovinu oduzetu za vrijeme jugoslavenske komunističke vladavine (*Narodne novine*, br. 80/02; 81/02) http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2002_07_80_1292.html; <http://narodne-novine.nn.hr/default.aspx>; http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2000_04_43_1010.html. Pristup ostvaren 4. 10. 2019.

⁵⁸ U članku 11. navedeno je da »Postupci započeti po odredbama Zakona o naknadi koji nisu pravomoćno dovršeni do stupanja na snagu ovog Zakona, dovršit će se po odredbama ovog Zakona«, http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2002_07_80_1292.html. Veronika REŠKOVIĆ, »Vraćanje židovske imovine s figom u džepu«, <http://www.forum.tm/vijesti/vracanje-zidovske-imovine-s-figom-u-dzepu-1797>. Pristup ostvaren 5. 10. 2019.

ne 2008., zbio presedan oko povrata imovine stranoj državljanki, kada je Upravni sud RH 2008. (Us-7912/2003. od 14. veljače 2008.), a potom i Vrhovni sud Hrvatske 2010. (Uzz 20/08-2. od 26. svibnja 2010.),⁵⁹ odobrio povrat imovine nasljednicima brazilske državljanke židovskog podrijetla Zlate Ebenspanger.⁶⁰ Ona je 1997. godine podnijela zahtjev za povrat zgrade u Radićevoj ulici u Zagrebu, u vrijeme kada je na snazi bio stari *Zakon*, koji nije vraćao imovinu stranim državljanima, a Hrvatska nije imala međudržavni sporazum s Brazilom. Kako je u međuvremenu, 2002. godine, došlo do izmjena i dopuna *Zakona*, vlasnica je ponovo podnijela zahtjev, no državne vlasti su odugovlačile s rješenjem, pa ih je tužila Ustavnom sudu.⁶¹ Ovaj presedan je omogućio povrat imovine i drugim stranim državljanima.⁶² Budući da nema službenih podataka, prema novinskim podatcima objavljenim 2012., zahtjev za povrat imovine predalo je 4211 stranih državljana.⁶³ Međutim, hrvatska država zasad nema precizne podatke o broju zahtjeva stranaca koji su do danas pozitivno riješeni.⁶⁴

⁵⁹ Ljiljana KARLOVČAN-DUROVIĆ, «Zakon o naknadi za imovinu oduzetu za vrijeme jugoslavenske komunističke vladavine- praksa Upravnog suda Republike Hrvatske», *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 29 (2008) 1, 643-679; Pravo stranaca na povrat oduzete imovine Odluka Vrhovnog suda Republike Hrvatske, br. Uzz 20/08-2, od 26. svibnja 2010. <http://www.iusinfo.hr/DailyContent/Topical.aspx?id=8140>. Pristup ostvaren 5. 10. 2019.

⁶⁰ «Zgradu u Radićevoj 35 vraćaju Židovki iz Brazila», vijest od 3. 4. 2008., <https://www.jutarnji.hr/vijesti/zagreb/zgradu-u-radicevoj-35-vracaju-zidovki-iz-brazila/4036197/>; «Država će dati milijardu kuna strancima za uzetu imovinu», vijest od 18. 8. 2010., <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/drzava-ce-dati-milijardu-kuna-strancima-za-uzetu-imovinu/2123136/>. Pristup ostvaren 4. 10. 2019. Presuda Vrhovnog suda ne znači da je nasljednicima Zlate Ebenspanger vraćena imovina, odnosno isplaćena naknada. Prema riječima obiteljskog odvjetnika Albina Hotića, slučaj je sada vraćen na prvi stupanj, na Ured državne uprave u gradu Zagrebu. Međutim, do ove odluke državljanstvo je bilo eliminacijska prepreka za povrat imovine. Presudom Vrhovnog suda prvi put je potvrđeno da državljanstvo nije uvjet za ostvarivanje tog prava.

⁶¹ Živko GRUDEN, «(Ne)povrat židovske imovine», *Ha-kol* 121 (2011), 4-5.; «Strance se ne bi smjelo izuzeti iz povrata imovine», članak od 26. veljače 2012., <http://www.novolist.hr/Vijesti/Hrvatska/Josipovic-Strance-se-ne-bi-smjelo-izuzeti-iz-povrata-imovine>. Pristup ostvaren 4. 10. 2019.

⁶² «Strance se ne bi smjelo izuzeti iz povrata imovine»; članak od 26. veljače 2012., <http://www.novolist.hr/Vijesti/Hrvatska/Josipovic-Strance-se-ne-bi-smjelo-izuzeti-iz-povrata-imovine>. Pristup ostvaren 4. 10. 2019. U Ministarstvu pravosuđa potvrđuju da se u zahtjevima koji su ranijih godina odbijeni, na temelju stranog državljanstva uopće nije utvrđivalo činjenično stanje, primjerice, koja se imovina potražuje, i zato stranci, koji su odbijeni jer nemaju hrvatsko državljanstvo, moraju nakon presude Vrhovnog suda ponoviti cijeli postupak. Prema novim pravilima, u skladu s odlukom Vrhovnog suda, tijela državne uprave, uključujući i Ministarstvo, postupaju od 2008. godine. Sve dotad sama činjenica da je netko stranac, bila je dovoljna da mu zahtjev automatski bude odbijen.

⁶³ «Država će dati milijardu kuna strancima za uzetu imovinu», vijest od 18. 8. 2010., <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/drzava-ce-dati-milijardu-kuna-strancima-za-uzetu-imovinu/2123136/>. Pristup ostvaren 4. 10. 2019. Prema novinskom članku iz 2010. izneseni su podatci da «samo u Zagrebu stranci traže 421 nekretninu».

Uz iznimku povrata imovine stranim državljanima, u *Zakonu o naknadi* i nadalje je ostalo pravo da imovinu nasljeđuje samo prvi nasljedni red, djeca i unuci. Zakon i dalje ostavlja ovo pitanje neriješenim, pa drugi nasljedni red (braća, sestre, nećaci, bratići) nije uključen u dopunu Zakona. Sporan je ostao i najviši iznos do kojeg se mogla tražiti naknada bivše, odnosno naslijeđene imovine, koja iznosi 500.000 eura (prije 1 milijun maraka). Ni ova se odredba nije mijenjala. Isto tako i dalje je sporan vremenski rok za podnošenje zahtjeva, koji je bio šest mjeseci i koji nije promijenjen.⁶⁵

Kao što je vidljivo iz sudske prakse, u provedbi i tumačenju *Zakona o naknadi* pojavili su se brojni problemi, osobito po pitanju povrata imovine stranim državljanima, pa je Vlada RH 2012. godine počela razmišljati o novim izmjenama Ustava, u kojem je kanila propisati da je hrvatska država obvezna vraćati imovinu jedino hrvatskim državljanima. Međutim, do izmjena Ustava do danas nije došlo,⁶⁶ kao ni do novih izmjena i dopuna *Zakona o naknadi*.

Povrat židovske imovine od devedesetih godina 20. stoljeća do danas — put bez kraja

Kada govorimo o povratu židovske imovine, treba napomenuti da postoje dvije vrste imovine, pokretnine i nekretnine, a ovdje ćemo staviti naglasak

⁶⁴ «Strance se ne bi smjelo izuzeti iz povrata imovine»; članak od 26. veljače 2012., <http://www.novolist.hr/Vijesti/Hrvatska/Josipovic-Strance-se-ne-bi-smjelo-izuzeti-iz-povrata-imeovine>. Pristup ostvaren 4. 10. 2019.

⁶⁵ «Povrat imovine, Hvatanje roka za rep, Tumačenje izmjena Zakona iz odvjetničke kancelarije», *Ha-kol* 75/76 (2002), 39-40; http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2002_07_80_1292.html; <http://narodne-novine.nn.hr/default.aspx>; http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2000_04_43_1010.html. Pristup ostvaren 4. 10. 2019.

⁶⁶ U Vladi RH razmatrane su dvije oprečne solucije za povrat imovine — ili spomenuta izmjena Ustava, ili pak izmjena *Zakona o naknadi* kojom bi se strani državljanji izjednačili s hrvatskim, u pravu na povrat imovine. Prva je solucija da se strane državljanke sasvim izuzme iz prava na povrat, odnosno na naknadu oduzete imovine, a to je moguće isključivo promjenama Ustava. U Ustav bi se ugradilo odredbu kojom se to pravo daje samo hrvatskim državljanima. Tijekom 1990-ih godina povrat imovine bio je uređen upravo na taj način, ali zakonom, a ne Ustavom. Zato je Ustavni sud 1999. godine ukinuo iz zakona tu spornu odredbu jer je bila diskriminatorska. To je razlog zbog kojeg se bilo kakvo izuzeće stranaca ne može provesti samo izmjenama postojećeg zakona. U Ministarstvu pravosuđa radi se na izmjenama *Zakona o naknadi* kojima bi strani državljanji bili izjednačeni s hrvatskim državljanima. «Vlast bi Ustavom spriječila povrat imovine strancima?», vijest od 23. veljače 2012. <http://www.novolist.hr/Vijesti/Hrvatska/Vlada-bi-ustavom-sprijecila-povrat-imeovine-strancima>; «Iz domaćih medija, članak prenesen iz Novog lista, Vlada bi Ustavom spriječila povrat imovine strancima?», *Ha-kol* 124 (2012), 45-46. Veronika REŠKOVIĆ, «Vraćanje židovske imovine s figom u džepu», <http://www.forum.tn/vijesti/vracanje-zidovske-imeovine-s-figom-u-dzepu-1797>; Slavica LUKIĆ, «SAD, ne Izrael, vrši pritisak za povrat imovine», članak objavljen 14. 02. 2012., <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/%E2%80%98sad-ne-izrael-vrsi-pritisak-za-povrat-imeovine%E2%80%99/1638876/>. Pristup ostvaren 4. 10. 2019.

na nekretnine. Osim toga, jedno je imovina židovskih općina u Hrvatskoj, odnosno židovskih organizacija, primjerice *Hevre Kadishe*,⁶⁷ te ženskih društava i ferijalnih zaklada,⁶⁸ a drugo privatna imovina pojedinaca.⁶⁹ Kada govorimo o privatnoj imovini pojedinaca, također postoje razlike između imovine, kao što su stanovi, kuće, poslovni prostori, građevinska zemljišta ili šume, te imovine u koju spadaju poduzeća, trgovine i drugo.

Devedesetih godina 20. stoljeća, promjenom političke situacije te stvaranjem Republike Hrvatske kao neovisne države, pokrenuto je i pitanje povrata imovine. U rješavanje ove problematike uključila se i Židovska općina u Zagrebu. Prije 1997. godine, kada je donesen *Zakon o naknadi*, Vijeće židovske općine u Zagrebu osnovalo je *Fond za židovsku baštinu u Hrvatskoj/ Fund for Jewish heritage in Croatia* (statut donesen 16. siječnja 1992.), u čijoj je nadležnosti bilo i popisivanje nepokretne i pokretne imovine te kulturnih dobara židovske zajednice u Hrvatskoj.⁷⁰ Budući da Fond više ne postoji, o njegovoj djelatnosti malo se zna. Nakon toga, u sklopu vijeća Židovske općine u Zagrebu, 1993. godine počelo se razmišljati o osnivanju posebne podgrupe koja bi se bavila povratom imovine. *Pododbor za povrat imovine* osnovan je 1994., a djelovao je *pri Odboru za financije i upravu ŽOZ-a*. (Članovi pododbora bili su: predsjednik Dragan Ekštajn, Iva Divjak, Zlatko Zdunić, i Maja Taussig, te konzultant i odvjetnik Sead Tabaković.) U sklopu pododbora djelovale su dvije grupe stručnjaka — jedna koja se bavila općinskom imovinom te druga koja se bavila privatnom. Zadaća pododbora bila je da organizira prikupljanje potrebne dokumentacije, kao što su izvodi iz gruntovnih knjiga, darovnih ugovora i sl. Isto tako, pododbor je djelovao i kao stručni informativni servis za članove općine kojima je trebala pomoć,

⁶⁷ »Povrat imovine, Židovi ne traže povlastice, intervju Vlaste Kovač s Draganom Ekštajnom«, *Bilten Židovske općine* 36 (1994), 2. Hevra Kadisha je imala zgradu u Amruševoj 8 (bivša Sudnička 12)

⁶⁸ »Povrat imovine, Židovi ne traže povlastice«, 2. Ferijalna zaklada imala je planinarski dom u Ravnoj Gori i mali hotel u Crikvenici, a financijska potpora bili su joj stanovi u Zagrebu koji su se iznajmljivali i ubirala se stanarina

⁶⁹ »Povrat imovine, Židovi ne traže povlastice«, 2.

⁷⁰ »Statut fonda za židovsku baštinu u Hrvatskoj«, *Bilten Židovske općine* 23 (1992), 10-11. Namjera fonda jest: potpomaganje obnova i održavanje židovskih spomenika kulture na teritoriju RH; potpomaže osnivanje i uzdržavanje ustanova koje se bave istraživanjem, zaštitom i održavanjem spomenika kulture u RH i istraživanjima židovske povijesti i znanosti; podiže i održava obilježja za značajne objekte, ličnosti i događaje iz povijesti Židova u RH; organizira istraživanja i evidentiranje pokretnih i nepokretnih židovskih spomenika kulture u RH; unapređuje i popularizira zaštitu židovskih spomenika kulture u RH i izučavanje židovske povijesti i znanosti; upoznaje javnost sa židovskim spomenicima kulture u RH, te židovskoj povijesti i znanosti; obnavlja ostale djelatnosti koje služe namjeni ovog fonda.

kao i za vlasnike imovine koji žive izvan Hrvatske.⁷¹ Pododbor danas više ne postoji.⁷²

Budući da postojeće židovske općine devedesetih godina nisu znale točan broj pokretne i nepokretne imovine, počelo se raspravljati o tome unutar zagrebačke Općine, nastojeći saznati o kolikom je broju nekretnina riječ. Godine 1994. u Savezu udruženja za zaštitu i unapređenje vlasništva i vlasničkih prava u RH (SUVLAH; danas Savez udruga za zaštitu i unapređenje vlasništva i vlasničkih prava u Hrvatskoj), čiji je član i Židovska općina Zagreb, sastavljen je formular, odnosno anketa koja je podijeljena članovima Židovske općine.⁷³

Cilj ove ankete bio je da se, koliko god je moguće, dobije potpuniji uvid i prikupi dokumentacija o bivšim vlasnicima imovine i njihovim zakonitim nasljednicima u Hrvatskoj i inozemstvu, s obzirom na specifičnu situaciju u vezi sa židovskom imovinom, koja je u NDH najprije bila konfiscirana, pa u godinama poslije 1945. nacionalizirana, da bi zatim 1949. godine i u godinama koje su uslijedile bila praktički oduzeta, jer su svi oni koji su se željeli iseliti iz Jugoslavije ostajali po sili jugoslavenskoga zakona bez državljanstva i svih nekretnina koje su im preostale. Poseban problem nastao je upravo kod Židova koji su rođeni u Hrvatskoj, a iselili su se u Izrael ili neke druge zemlje, jer se dio njih morao prisilno odreći državljanstva, čime su postali stranci, što je ujedno značilo i bez svoje nepokretne imovine, čak i onog dijela koji nije bio nacionaliziran. Židovska općina tada je predložila da Židovi strani državljanji, ali rođeni u Hrvatskoj, zatraže hrvatsko državljanstvo, što je manji dio i učinio.⁷⁴

Budući da Židovska općina nije imala potpune podatke o imovini, ovom su anketom u prvom redu željeli dobiti odgovore koliko je zainteresiranih obitelji za povrat imovine i koliko članova Općine očekuje od nje pomoć pri

⁷¹ »Zašto je bila obustavljena dotacija, razgovor Vlaste Kovač s mr. Jozefom Papom, predsjednikom Odbora za upravu i financije«, *Bilten Židovske općine* 31/2 (1993), 4. U intervjuu danom V. Kovač, predsjednik Odbora za upravu Jozef Papo, istaknuo je da se unutar Općine razvila ideja da se osnuje posebna podgrupa koja bi se bavila povratom imovine. Od strane Odbora za financije u toj grupi su Drago Ekštajn i Iva Divjak, dok je Maja Taussig njihov službeni predstavnik u Savezu udruženja za zaštitu i unapređenje vlasništva i vlasničkih prava u RH. Bilo je prijedloga da se u okviru ŽOZ-a osnuje zasebno udruženje za povrat imovine, no prevladalo je mišljenje da tako nešto nije potrebno jer će općina svoje akcije koordinirati unutar spomenutog Saveza. U intervjuu J. Papo je naglasio da se Židovska općina neće baviti pojedinačnim slučajevima povrata imovine svojih članova, ali će zahtijevati povrat imovine koja je pripadala Općini prije 1941., kada joj je oduzeta, kao i imovine židovskih organizacija. »Povrat imovine, Židovi ne traže povlastice«, 2.

⁷² Izjava odvjetnika S. T., dana autorici u Zagrebu, 20. travnja 2015.

⁷³ »Povrat imovine, Židovi ne traže povlastice«, 2.

⁷⁴ Isto.

rješavanju imovinskih zahtjeva. Složili su se, a takve su bile i smjernice Svjetskog židovskog kongresa, da će u pitanjima oko denacionalizacije i njihovih zahtjeva, tražiti ista prava kao i ostali građani RH, bez ikakvih posebnih povlastica.⁷⁵

Hrvatske institucije su od 1992. počele raspravljati o donošenju posebnog zakona o povratu imovine, da bi Ministarstvo pravosuđa tek u prosincu 1996. godine pustilo u saborsku proceduru vladin prijedlog *Zakona o naknadi*. *Zakon o naknadi* odmah je podvrgnut najoštrijim kritikama i reagiranjima, a Židovska općina zatražila je da se prijedlog Zakona skine s dnevnog reda Sabora i ponovo uzme u postupak prijedlog Zakona o denacionalizaciji iz 1992. Koordinacija židovskih općina u Hrvatskoj tada je sastavila primjedbe na Zakon i 23. rujna 1996. uputila ih svim mjerodavnim vlastima u Hrvatskoj i izvan nje. Sam prijedlog Zakona Koordinacija židovskih općina doživjela je kao treću konfiskaciju židovskog imetka, budući da je članak 3. prijedloga Zakona govorio o povratu imovine, ali od godine 1945., a ne od 1941. Time bi velik dio hrvatskih građana židovske nacionalnosti ostao bez mogućnosti povrata imovine, koja je najvećim dijelom nasilno oduzeta u vremenu od 1941. do 1945., i bespravno postala državnim ili privatnim vlasništvom. Osim toga, smatrali su da bi se, prema ovom *Zakonu o naknadi*, moglo dogoditi da imovina bude vraćena pojedincima koji su je nezakonito stekli u razdoblju NDH, jer je imovina konfiscirana nakon 1945. dobrim dijelom bila imovina koja je konfiscirana 1941., te dana u vlasništvo osobama koje su od 1941. do 1945. bile pripadnici ustaškog režima. Koordinacija židovskih općina tada je predložila da se pri povratu imovine uzme načelo »naturalne restitucije«, i to fizičkim i privatnim osobama, dok se u prijedlogu Zakona (čl. 12.) ovo načelo isključuje. Usprotivili su se i oko principa nasljeđivanja, koji je prema prijedlogu *Zakona* išao samo na prvi nasljedni red i odnosio se samo na hrvatsko državljanstvo, kao i na ograničenje naknade za oduzetu imovinu koja je tada iznosila 1,000.000 DM, bez obzira na vrijednost oduzete imovine. Neprihvatljivom su smatrali i odredbu po kojoj bi se vraćanje naknade u navedenom iznosu protegnulo na razdoblje od dvadeset godina, a usprotivili su se i odredbi prema kojoj se prijašnjim vlasnicima ne vraća imovina koja služi za obavljanje djelatnosti dijela državne vlasti, jer prema prijedlogu Zakona ta imovina postaje vlasništvo RH.⁷⁶

Unatoč protiviljenju Židovske zajednice, *Zakon o naknadi* ipak je donesen; na snazi je od 1. siječnja 1997., a objavljen je u N. N. br. 92., od 30. lis-

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ »Primjedbe na nacrt prijedloga Zakona o odšteti za oduzetu imovinu«, *Bilten Židovske općine* 44-45 (1996), 11-12.

topada 1996. Protiv *Zakona o naknadi* upućen je prosvjed tadašnjem predsjedniku Republike Hrvatske, Franji Tuđmanu, od strane predsjednika udruženja Hitahud Oley ex Jugoslavia (Yitzak Kabilja) i Židovske općine Zagreb. Upućen je i zahtjev za ocjenu ustavnosti na Ustavni sud.⁷⁷ Na prigovor Židovske općine iz Zagreba, o ustavnosti spomenutog zakona, 1999. godine reagirao je Ustavni sud, a dvije godine nakon pravorijeka Ustavnog suda, u ljeto 2002. donesene su izmjene i dopune *Zakona o naknadi*, prema kojem i stranci mogu tražiti povrat nekadašnje imovine u Hrvatskoj, međutim, sve druge »nepravedne i neprikladne« odredbe i dalje su ostale.⁷⁸

Uz akciju slanja prigovora na najviše institucije u RH,⁷⁹ članovi Općine istovremeno su osnovali i *Udrugu za povrat židovske imovine CEDEK* (2004.), koja se i danas zalaže za pravedan povrat imovine.⁸⁰ Udruga je osnovana s ciljem da promijeni nepovoljne odredbe noveliranog *Zakona o naknadi*, a osnovali su je članovi Židovske općine Zagreb koji se uglavnom bave povratom imovine pojedinaca. Za predsjednika je izabran Dani Deutsch, a danas je to Marko Ivanović.⁸¹ Od osnivanja, godine 2004., Udruga traži reviziju određenih rješenja, na koja se primjenjuje *Zakon o naknadi*, odnosno zahtijevaju da se povrat imovine odnosi na sve vlasnike i njihove nasljednike, bez obzira na državljanstvo, da se zakonom potvrdi nasljedno pravo u svim međunarodno priznatim oblicima nasljeđivanja, te da pravo na naknadu imaju i osobe kojima je imovina oduzeta antisemitskim zakonima, u periodu iz-

⁷⁷ »Restitucija imovine«, *Ha-kol* 48 (1997), 23-24.; »Židovska imovina, dosad ništa spektakularno, O povratu imovine razgovaramo s Draganom Ekštajnom, potpredsjednikom ŽOZ-a«, *Ha-kol* 53-54 (1998), I.

⁷⁸ »Povrat imovine, Hvatanje roka za rep, Tumačenje izmjena Zakona iz odvjetničke kancelarije«, 39-40. Prema tim izmjenama i dopunama, strani državljani su s rokom do 3. siječnja 2003. godine, mogli zatražiti povrat svoje nekadašnje imovine u Hrvatskoj. U zakonu je navedeno da se povrat imovine ograničava na pojedince iz zemalja s kojima je Hrvatska potpisala međudržavni sporazum (Hrvatska tada nije imala potpisan sporazum s Izraelom, kao ni s jednom drugom zemljom), no to je kasnije izmijenjeno (ispravka 9. 7. 2002.). Pravo nasljeđivanja i dalje ima samo prvi nasljedni red, djeca i unuci; u zakonu se ne spominju braća, sestre, nećaci, bratći i dr. Spor an je ostao i najviši iznos do kojeg se može tražiti naknadu bivše, odnosno naslijeđene imovine, koja iznosi 500.000 eura. Ni ova se odredba nije mijenjala (prije je bilo milijun maraka). Spor an je ostao i vremenski rok od šest mjeseci.

⁷⁹ »Pismo dr. Ognjena Krausa, predsjednika Koordinacije židovskih općina u Hrvatskoj, upućeno Vladi Republike Hrvatske, Ministarstvu vanjskih poslova i Ministarstvu pravosuđa«, *Ha-kol* 53-54 (1998), II.

⁸⁰ Udruga za povrat židovske imovine u Hrvatskoj, <http://www.cedek-croatia.hr/index-hrv.html>. Pristup ostvaren 4. 10. 2019.; Dani DEUTSCH, »Vratiti cjelokupnu oduzetu imovinu«, *Ha-kol* 92 (2006), 15.; »Okrugli stol Bnai Britha o povratu oduzete židovske imovine«, *Ha-kol* 109 (2009), 14-15. Hrvatska B'nai B'rith loža, Gavro Schwarz i Udruga CEDEK, krajem ožujka 2009. organizirali su okrugli stol na kojem se raspravljalo o povratu židovske imovine.

⁸¹ D. DEUTSCH, »Vijesti, Osnovana Udruga CEDEK«, *Ha-kol* 86 (2004), 8.

među 1941. i 1945. a nije im vraćena ni u onom kratkom razdoblju, kada se, nakon godine 1945., dešavao formalni povratak židovske imovine. Isto tako, zalažu se da oblik povrata bude prvenstveno naturalna restitucija, a tamo gdje to nije moguće, novčana naknada tržišne vrijednosti u trenutku oduzimanja, s time da će se predložiti moguća kompenzacija iz Fonda nekretnina kojih je vlasnik RH, te da se predmet povjeri sudovima potpune jurisdikcije, a ne upravnom postupku. Udruga je tražila da se proglase ništavnim svi ugovori sklopljeni s trećim osobama, koje su na taj način stekle vlasništvo nad židovskom imovinom, procesom pretvorbe i privatizacije u razdoblju od 1991. do danas. Poseban naglasak stavljen je na osnivanje *Zaklade humanitarnog karaktera* u koju bi ušla sva židovska ošasna imovina (imovina bez nasljednika), a osnovala bi je Koordinacija židovskih općina Hrvatske.⁸²

Pritisci i prigovori, kako od židovske zajednice u Hrvatskoj, tako i od institucija izvana, za promjenom *Zakona o naknadi*, nastavljaju se i danas. Predsjednik Židovske općine u Zagrebu, dr. Ognjen Kraus, u svojim govorima i intervjuima, i dalje ukazuje na problem povrata židovske imovine, na sporost hrvatskog sudstva, na nepravedan iznos naknada i dr.⁸³ Unatoč čestim razgovorima s visokim hrvatskim državnim dužnosnicima, odnosno premijerima, predsjednicima Republike Hrvatske, predsjednicima Hrvatskog sabora i ministrima pravosuđa, do izmjena *Zakona o naknadi* do danas nije došlo. Iako su dana obećanja da će do promjena doći, do današnjeg dana praktički se gotovo ništa nije riješilo niti promijenilo.

Što je na kraju vraćeno Židovskoj općini u Hrvatskoj?

Unatoč neslaganjima sa *Zakonom o naknadi*, zagrebačka Židovska općina je 1997. podnijela zahtjeve za povrat općinske imovine, uglavnom zakladne, kao što su imovina *Hevre Kadishe*, Ferijalne kolonije, Zakladne bolnice u izgradnji, Doma Lavoslava Švarca, ili imovina ranije korištena u djelatnosti općinâ, koja je obuhvaćala općinske zgrade, sinagoge i sl. (u samom Zagrebu to je ukupno 11 zgrada u gradu i 2 izvan grada, 6 gradilišta i jedna šumska parcela). Židovska općina tada je zatražila zgradu Hevre Kadishe i Nadrabinata (Petrijnska 7, Amruševa 4, Amruševa 8), više stambenih zgrada iz Zakladne imovine, zemljište nekadašnje sinagoge u Praškoj 7, te zemljište Zakladne bolnice na Ksaveru. Izvan Zagreba potražuju preostalu imovinu Feri-

⁸² D. DEUTSCH, »Vijesti, Osnovana Udruga CEDEK«, 8; ISTA, »Vratiti cjelokupnu oduzetu imovinu«, *Ha-kol* 92 (2006), 15; ISTA, »Aktivnosti Udruge CEDEK za povrat židovske imovine«, *Ha-kol* 99 (2007), 11.

⁸³ »Intervju Ognjen Kraus, Povrat židovske imovine — ipak se kreće«, 4-6; »Važne teme na sastanku s povjerenstvom za odnose s vjerskim zajednicama«, *Ha-Kol* 153 (2018), 9-10.

jalne kolonije u Crikvenici i Ravnoj Gori, te imovinu svih židovskih općina iz središnje Hrvatske koje su ostale bez svojih pripadnika i ugasile se, a to su: Varaždin, Krapina, Bjelovar, Koprivnica, Đurđevac, Ludbreg, Kutina, Pakrac, Lipik, Križevci i Nova Gradiška. Riječ je o ukupno 94 nekretnine (42 zgrade i 52 zemljišta). Od toga ŽOZ ima 56 objekata (23 zgrade i 33 zemljišta), dok su Židovske općine Split, Rijeka, Čakovec, Dubrovnik, Osijek, Daruvar, Slavonski Brod i Virovitica sljednice ostalih 19 zgrada i 19 zemljišta. Pored toga, u postupku su zahtjevi za povrat 17 židovskih groblja koja su u vlasništvu navedenih židovskih općina.⁸⁴ Ovi podatci govore isključivo o nekretninama koje su bile u vlasništvu navedenih židovskih općina i njihovih institucija prije 10. travnja 1941., dok je o broju zahtjeva o povratu privatne imovine fizičkih lica i trgovačkih društava teško govoriti.⁸⁵

Od dana donošenja *Zakona o naknadi zagrebačkoj Židovskoj općini* vraćeno je: (djelomično) jedna zgrada u centru Zagreba (na uglu Petrinjske i Amruševe (nekadašnji Nadrabinat), 1 gradilište (Praška, prostor bivše zagrebačke sinagoge),⁸⁶ pola uličnog lokala u Zagrebu, te 2 neuporabljiva stana u podrumskim prostorima oduzetih zgrada, kao i (djelomično) zemljište (šuma) na Cmroku. Godine 2013. počelo se razgovarati o mogućnosti zamjene objekata, odnosno predloženo je da se nađe prikladan zamjenski objekt za zgradu nekadašnje Hevre Kadishe u Amruševoj ulici (br. 8).⁸⁷ Dana 15. svibnja 2014. ta je zamjena riješena, pa je tako Židovska općina, umjesto zgrade u Amruševoj, dobila nekadašnju zgradu Hrvatske radiotelevizije u Dežmanovoj 6.⁸⁸ Zatim je vraćeno odmaralište kraj Šibenika (Pirovac), u postup-

⁸⁴ »Židovska imovina, dosada ništa spektakularno, O povratu imovine razgovaramo s Draganom Ekštajnom, potpredsjednikom ŽOZ-a«, *Ha-kol* 53-54 (1998), 9-10; »Povrat imovine židovskih općina u Hrvatskoj«, *Ha-kol* 53-54 (1998), II.

⁸⁵ »Židovska imovina, dosada ništa spektakularno«, 9; »Povrat imovine židovskih općina u Hrvatskoj«, 10. Prema građi koja postoji u Hrvatskom državnom arhivu, evidentirano je 668 konfiskacija trgovačkih društava samo u Zagrebu, mahom židovskih, te 342.289 predmeta o konfiskaciji židovskih fizičkih lica.

⁸⁶ »Židovskoj općini vraćeno zemljište u Praškoj 7«, *Ha-kol* 63-64 (1999—2000), 1. Dana 31. prosinca 1999. odlukom Vlade RH Židovskoj općini vraćeno je zemljište u Praškoj ulici u Zagrebu, posjed na kojem se nalazila sinagoga.

⁸⁷ »Povrat imovine, Dežmanova 6, naknada za Amruševu 8«, *Ha-kol* 137 (2014), 12. Zgrada u Amruševoj ulici 8., zgrada Hevre Kadishe oduzeta je od vlasti NDH 24. lipnja 1941., da bi po završetku rata, zabranom djelovanja društva od 10. srpnja 1947., bila proglašena opće državnom imovinom i predana na upravljanje Židovskoj općini u Zagrebu. Međutim, 9. kolovoza 1947. zgrada je ponovo oduzeta i postaje općenarodnom imovinom te se predaje na upravljanje Poduzeću državnih stambenih zgrada u Zagrebu. Godine 1956. kao organ upravljanja upisuje se Glavni savez poljoprivrednih zadruga Narodne RH i Zagreba, a 1962. zgrada se knjiži kao društveno vlasništvo, s pravom korištenja Privredne komore SR Hrvatske. Godine 1975. knjiži se Zadrugni savez Hrvatske, a 1997., iako ŽOZ traži njezin povrat, nekretnina postaje vlasništvom Hrvatskog poljoprivrednog zadrugnog saveza.

ku koji nije vezan uz povrat imovine oduzete za vrijeme II. svjetskog rata i komunističke vladavine, dok se o nekadašnjim odmaralištima u Crikvenici i Ravnoj Gori još raspravlja, te se traže mogućnosti zamjene nekretnina.⁸⁹ Isto tako, odlukom Općinskog suda u Osijeku, Židovskoj općini Osijek vraćena je zgrada Općine na Trgu Ante Starčevića. Iako navedena zgrada ima 1200 četvornih metara, Općina je postala vlasnik oko 900 četvornih metara.⁹⁰

Što se tiče povrata imovine privatnim licima, odnosno židovskim obiteljima, prema neslužbenim podatcima dobivenim (2015.) od službenog odvjetnika Židovske općine Zagreb (S.T.), dotad je bilo riješeno oko 50 posto zahtjeva, odnosno tek polovica tražene imovine, dok je Židovskoj općini Zagreb vraćeno približno 70 posto.⁹¹ Ovo su podatci do 2015. godine, a koliko je zahtjeva riješeno otada do danas, nema službenih podataka.

Brojni zahtjevi još uvijek nisu riješeni; neki godinama stoje u ladicama i ne rješavaju se,⁹² a dobivene kompenzacije su sramotno niske, gotovo simbolične (npr. dva nasljednika zemljišta na kojem je sada pošta u Jurišićevoj ulici u Zagrebu, za 1300 četvornih metara dobili su obeštećenje od 90 000 kuna),⁹³ budući da u većini slučajeva prirodni povrat nije moguć ili se izbjegava. Neke obitelji već 20 godina vode pravnu bitku za povrat svoje djedovine, a kao pozitivne primjere možemo navesti povrat imovine nasljednicima baruna Viktora Gutmana, godine 2007., kojima je vraćeno 30.000 hek-

⁸⁸ »Povrat imovine, Dežmanova 6, naknada za Amruševu 8., 12. Zgrada u Dežmanovoj ulici 6. izgrađena je 1927., a od 1930. u vlasništvu je obitelji Klein, koju vlasti NDH odvođe u Auschwitz gdje je ubijena. Društveno je vlasništvo upisano 1950. godine.

⁸⁹ »Intervju Ognjen Kraus, Povrat židovske imovine — ipak se kreće«, 4-6.

⁹⁰ »Zgrada na Starčevićevu trgu vraćena ŽO Osijek«, *Ha-kol* 112 (2009), 13.

⁹¹ Živko GRUDEN, »(Ne)povrat židovske imovine«, *Ha-kol* 121 (2011), 4-5; »Iz domaćih medija«, *Ha-kol* 123 (2012), 51-52.

⁹² »Povrat oduzete židovske imovine, Riješeno manje od trećine zahtjeva«, *Ha-kol* 130 (2013), 20-21; Prema ocjeni odvjetnika S. T. do 2013. godine riješeno je manje od 30 posto podnesenih zahtjeva; neki od njih nisu riješeni punih 16 godina, a dio zahtjeva nije ni pipnut od 1997., iako su predani u roku. »Nove knjige, Spašeni iz Zagreba«, *Ha-kol* 137 (2014) 37-38; Paul Schreiner, (Zagreb, 1928.). Njegov djed Armin Schreiner bio je vlasnik tvornice keramike u Bedekovčini. Paul je jedini od obitelji preživio holokaust. Otac mu je u prosincu 1941. odveden u logor, a dotad se skrivao kod obitelji Glojnarčić u selu Mače. Njegova majka Gretta i desetogodišnja sestra Helga ubijene su u logoru Stara Gradiška, otac Ferdo u Auschwitzu, a djed Armin u Jasenovcu. Kada je djed tvorničar odveden u logor, njegova imovina pripala je jednom ustaši. Paul i danas pokušava vratiti oduzeto. Godine 1992. vodi postupak za povrat obiteljske kuće u Deželićevoj 30 u Zagrebu, ali do danas bez rezultata. Prema riječima obiteljske odvjetnice, uspjeli su u prvom stupnju u kojem je grad dozvolio povrat imovine, no Državno odvjetništvo se žalilo na odluku i predalo predmet na rješavanje u Ministarstvo pravosuđa.

⁹³ »Povrat oduzete židovske imovine, Riješeno manje od trećine zahtjeva«, *Ha-kol* 130 (2013), 20-21.

tara oranica i dvostruko više hektara šumskog zemljišta, te obitelji Görög, kojoj je vraćeno suvlasništvo u hotelu njihova pokojnog oca u Osijeku.⁹⁴

Obitelji Kraus, odnosno njihovom nasljedniku, dr. Marku Ivanoviću, 2003. godine vraćena je tvornica aluminija koja je također konfiscirana. To je bila prva tvornica aluminija na Balkanu, a izgradio ju je 1937. Markov otac, Ivan Rikard Kraus Ivanović. Marko Ivanović od 1997. traži i povrat dijela imovine rafinerije u Osijeku, danas u vlasništvu INE.⁹⁵

Specifičan je i primjer nasljednika obitelji Mayer, koji također godinama traže povrat imovine. Obitelj Mayer (Marić) bila je vlasnik Iskre d. d. i jugoslavenskog Shella. Nakon što im je Pavelićev režim, na temelju rasnih zakona, oduzeo kompletnu imovinu, između ostalog Rafineriju u Sisku i Bosanskom Brodu, dio obitelji je stradao, a nakon rata imovinu je konfiscirala jugoslavenska vlast. Oспорava im se veliki dio povrata obiteljske imovine; zasad je vraćen samo dio (trećina), u koji pripadaju ruševine u Sisku.⁹⁶

Zaključak

Na kraju ovog rada možemo zaključiti da Republika Hrvatska, iako je 1997. godine donijela *Zakon o naknadi za imovinu oduzetu za vrijeme jugoslavenske komunističke vladavine*, i potpisala *Terezinsku deklaraciju*, još uvijek nije u potpunosti riješila pitanje povrata židovske imovine, a ne zna se ni hoće li, budući da su svi rokovi za traženje povrata istekli, a prema trenutnim saznanjima novih neće biti, niti se razmatraju dodatne izmjene Zakona ili donošenje novog. Brojni su razlozi zbog kojih pitanje povrata nije riješeno, a jedan od njih je i sam *Zakon o naknadi*, po kojemu je moguć povrat samo

⁹⁴ »Aktivnosti Udruge CEDEK za povrat židovske imovine«, 11.

⁹⁵ »Dr. Marko Ivanović, INA je na mojoj djedovini! Država će mi morati platiti milijune za otete pogone«, tekst od 7. 12. 2014., <http://www.slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/articleType/ArticleView/articleId/267034/Default.aspx>; <http://slobodnadalmacija.hr/%C5%A0ibenik/tabid/74/articleType/ArticleView/articleId/157585/Default.aspx>. Pristup ostvaren 4. 10. 2019. Obitelj Marka Ivanovića, točnije, njegov otac Ivan Rikard Kraus Ivanović posjedovao je u središtu Osijeka *IPOIL AD — Rafineriju mineralnih ulja*, zatim šećerane, parne mlinove i druga industrijska postrojenja koja su konfiscirana nakon rata i predana na korištenje poduzeću »Jugopetrol«. Znatno dio imovine uništen je prilikom savezničkog bombardiranja Osijeka 1943., no ostao je nukleus te proizvodnje. Radi se o imovini koja se nalazi na prostoru ranžirnog kolodvora u Osijeku, procijenjenoj 1943. na tadašnjih 332 tisuće i 440 dolara. U međuvremenu je konfiscirana imovina postala dio INE. Država je prodala polovicu kompanije mađarskom MOL-u, a da prethodno nije obeštetila obitelji na čijoj je imovini nastala INA. Sud u Osijeku presudio je u korist nasljednika i identificirao imovinu za koju bi obitelj trebala dobiti odštetu. Na odluku se žalilo Državno odvjetništvo i INA, pa nasljednici i dalje čekaju odštetu za oduzetu imovinu.

⁹⁶ »Mayer-Marić, Obitelj koja je stvorila INU«, *Globus*, 21. 11. 2014., 60-68; <http://www.slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/articleType/ArticleView/articleId/267034/Default.aspx>. Pristup ostvaren 4. 10. 2019.

one imovine oduzete nakon 15. svibnja 1945., što po nekim tumačenjima znači da istaknuti predstavnici ustaškog režima imaju pravo na kompletnu naturalnu restituciju, dok Židovi, kojima je imovina oduzeta od 1941. do 1945., nemaju pravo na povrat. Osim ovog problema, ističe se i problem prava prvog nasljednog reda, prema kojem imovinu mogu naslijediti samo pojedinci iz prvog nasljednog reda, odnosno nasljeđuje se imovina roditelja, djedova i baka, dok drugi nasljedni red nema nikakva prava. Kao potencijalni podnositelji zahtjeva za povrat imovine, isključeni su braća i sestre nekadašnjeg vlasnika. Jedan od krucijalnih problema *Zakona o naknadi* je pitanje imovine Židova koji su ubijeni za vrijeme NDH i koji nemaju nasljednika (ošasna imovina) te njihovo obeštećenje. I na kraju, jedan od razloga više od dvadeset godina nerješavanja ovog problema, nalazi se u sporosti hrvatskih sudova, budući da pojedini slučajevi povrata traju od 20 do 25 godina, što ponekad rezultira time da podnositelj zahtjeva u međuvremenu umre od starosti; ako nema nasljednika, postupak se obustavlja, ili se i dalje odugovlači. Na kraju ovog pregleda možemo zaključiti da, unatoč činjenici što je *Zakon o naknadi* stupio na snagu 1. siječnja 1997. godine, povrat židovske imovine još uvijek nije dokraja riješen. Od službenih hrvatskih vlasti i dalje se očekuje ubrzanje procesa restitucije, kao i moguće izmjene *Zakona o naknadi* koje bi ishodile pravedan način za obeštećenje preživjelih stradalnika holokausta i njihovih potomaka.

Ljiljana Dobrovšak

**The Restitution of Jewish Property in Croatia
(From the Enactment of the Law on the Restitution of Property
Taken under the Yugoslav Communist Rule to the Present)**

The author discusses the restitution of Jewish property in Croatia from the 1990s to the present. Due to vague laws and the sluggishness of the Croatian judiciary, the issue of the restitution of Jewish property has yet to be resolved. Generally, restitution only occurs when someone from the Croatian government meets with someone from Israel or the American administration. According to current regulations, the only Jewish property that can be returned is that confiscated after 1945, while property confiscated during the regime of the Independent State of Croatia has remained intact, i.e., „protected“ by laws that were adopted at the time of the former Yugoslavia. The current restitution of property is being carried out according to the Law on the Restitution of Property Taken under the Yugoslav Communist Rule, which went into force in 1997, according to which only Croatian citizens and their direct heirs were eligible for restitution or compensation of property. The law was amended in 2002, when it was ruled that foreign claimants were entitled to restitution. Since 2002, amendments to this law have been anticipated, particularly regarding

Jewish property in cases when there are no heirs, but nothing has been done so far. The precise numbers of claims received and resolved remain unclear.

Keywords: *Jews, property, restitution of property Law on the Restitution of Property Taken under the Yugoslav Communist Rule*